

Софийски университет "Св. Климент Охридски"
Философски факултет
Катедра Политология

**ИЗБОРИ И ИЗБИРАТЕЛНИ СИСТЕМИ ПО СВЕТА:
ЕВОЛЮЦИЯ, УЧАСТИЕ И ВЪВЕЖДАНЕ
НА ХИБРИДНИТЕ МОДЕЛИ**

Стойчо Петров Стойчев

РАЗШИРЕН АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване
на научната степен „доктор на науките“
по професионално направление
3.3 Политически науки

София, 2024

Дисертационният труд е обсъден е и е насочен за публична защита на заседание на катедрения съвет на специалност Политология на ФФ при СУ „Св. Климент Охридски“ на **16.12.2024 г.**

Публичната защита е насрочена за провеждане на**2025,**
в зала, катедра „Политология“, Философски факултет,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“, намираща се на бул.
„Цариградско шосе“ № 125, бл. 4. Материалите, свързани със защитата
са на разположение в катедра „Политология“, кабинет 317.

Дисертационният труд е структуриран в **осем глави**, които обхващат
общо **двеста страници**, включително **двадесет и две таблици** и
петнадесет фигури. Освен това той включва **двадесет и осем**
страници **библиография** с **386 литературни източника**, както и
приложение от пет страници.

Съдържание

Въведение	1
Цели на дисертацията	6
Изследователски въпроси	9
Теоретична рамка	13
Класически теории	14
Съвременни подходи	21
Пороци на съществуващите методологии	31
Концептуализация	35
Оптимални класификатори	37
Формални определения	38
Рекласификация на избирателните системи	39
Операционализация	41
Избирателна активност и демократична легитимност	43
Избирателната активност като показател за социална промяна и стабилност	44
Ограничения	45
Методология	48
Подбор на случаи и агрегиране на данните	53
Аналитични изводи и резултати	54
Регионални тенденции в избирателната активност	54
Тенденции в активността при различните видове системи	61
Електорално участие в условията на реформи	74
Изследване на казуси	81

Ефектите от въвеждането на машинното гласуване в България	82
Научни приноси	90
Подобряване на електоралните типологии	90
Емпирични данни за системните ефекти и динамиката на избирателната активност	92
Заклучение	95
Предизвикателства и ограничения	100
Библиография	101

Въведение

Избирателните системи са институционалната основа на представителните демокрации, като определят как гласовете се агрегират и превръщат в парламентарни мандати и по този начин структурират каналите, по които обществените предпочитания получават представителство (Cheibub & Przeworski, 1999, стр. 224–230; Dahl, 1971, стр. 1–8; Schumpeter, 1942, стр. 269–272). Те осигуряват институционалните рамки, в които гражданите влияят върху резултатите от политиките, гържат управниците отговорни и участват в колективното управление.

През последните десетилетия системите на представителство са изправени пред постоянни предизвикателства. Намаляващото изборно участие в много от утвърдените демокрации (Franklin, 2004, стр. 17–21; Kostadinova, 2003, стр. 741–748) в съчетание със засилващата се политическа поляризация, възхода на популизма и безпрецедентното разпространение на цифровата дезинформация и микротаргетираната пропаганда, поставят под въпрос ефективността на избирателните системи в осъществяването на институционалните им функции (Kreiss & McGregor, 2018; McCoу и съавт., 2018, стр. 16–20). Освен това, технологичните нововъведения в процедурите за гласуване и администриране на изборите провокират нови рискове за киберсигурността и неприкосновеността на личните данни на гражданите (Alvarez & Hall, 2008).

В преходните режими по-дълбоки проблеми, свързани с изборния клиентелизъм и купуването на гласове, поставят под въпрос самата легитимност на изборите като процедура за делегиране на властта, което още повече подкопава доверието и автентичното участие на гражданите (Norris, 2014, стр. 53–66). В много от тези случаи механизмите за правоприлагане и изборните рамки са превърнати от влиятелни елити във фасади на клиентелистски структури или квази-автократични режими (Hicken, 2011, стр. 289–299; Kitschelt & Wilkinson, 2007, стр. 1–32; Milton-Edwards, 1994; Ritter, 2014). Както в зрелите, така и в по-младите демокрации нормативните стандарти за свободна изборна конкуренция са компрометирани от цинизъм в кампаниите, хиперпартийна реторика и дигитални ехо камери, които преформатират факторите, определящи мотивациите на избирателите и моделите им на поведение (Allcott & Gentzkow, 2017, pp. 211–216).

Тази дисертация е опит за систематично изследване на начина, по който различните избирателни системи отговарят на тези предизвикателства и формират съвременното политическо участие, представителство и демократична легитимност както в консолидиран, така и в преходен политически контекст. Съчетавайки теоретичен синтез със систематичен количествен анализ на глобално макроработнище и илюстративни казуси, дисертацията се опитва да изясни не само функционалните характеристики на различните

избирателни системи, но и тяхната адаптация към новите технологични предизвикателства.

Особено внимание се обръща на **персонализираните многомандатни избирателни системи**, които позволяват гласуване за индивидуални кандидати в многомандатни райони. Концептуализацията на тези системи е разработена чрез методологическо преразглеждане на съществуващите таксономични рамки в електоралните изследвания и предефиниране на критериите за класификация с цел постигане на изчерпателност на типологията и обособеност на категориите в нея. Това от своя страна позволява по-задълбочено разбиране на действието на прилаганите изборни формули в съвременния демократичен свят в контекста на нарастващ популизъм, поляризация и дезинформация.

Дисертационният труд се състои от седем глави и започва с концептуализация на основите на изборната демокрация. Проследявайки еволюцията и развитието на представителното управление и неговите нормативни основания, първата глава позиционира изборите като основен механизъм за обобщаване на предпочитанията на гражданите и осигуряване на възможност за легитимно и мирно предаване на властта в сложните общества (Hansen & Crook, 1999, стр. 45–52; Millar, 2002, стр. 78–85). Тя също така предлага по-пълно обяснение на електоралната ангажираност, както по отношение на участието, така и на поведението като функционално обусловени от личностни характеристики и идентичности, формирани и развивани в процеса на

социализация в рамките на сложни социални структури и мрежи, и изразени чрез взаимодействието на рационални, когнитивни и емоционални мотивации в институционално-структурирана среда.

Функционирането на изборите като формиращ фактор и канал за изразяване на тези сложни модели на ангажираност е възпрепятствано от редица структурни, психологически и технологични фактори, които подкопават доверието и делегитимират изборните процедури и институции. Освен обяснението на фундаменталните ефекти от изборния клиентелизъм, Втората глава предлага дискусия за същността и нарастващото влияние на политическата поляризация и популистката мобилизация в контекста на онлайн активизма и дезинформацията (Iyengar & Westwood, 2015).

В третата глава са представени основните компоненти, които структурират таксономичния анализ. Въз основа на съществуващите теоретични модели тя извежда първостепенното значение на големината на изборните райони и структурата на бюлетината за функционирането на избирателните системи и резултатите от него (Gallagher & Mitchell, 2005; Taagepera & Shugart, 1989). Нещо повече, в тази глава показваме, че диспропорционалността и реалните (ефективни) прагове са производни на големината на района, докато избирателната формула и номиналните (нормативни) прагове са заложили в структурата на бюлетината. Ето защо, двете се очертават като необходими и достатъчни условия за едно пестеливо обяснение на

пълното типологично многообразие от изборни методи, прилагани в съвременната демократична практика.

Въз основа на тази методологическа констатация, четвърта глава предлага мета-анализ на съществуващите класификации, който установява тяхната тенденциозност в неклафицирането или неправилното класифициране на някои от прилаганите електорални модели. Въз основа на двата структурни класификатора, очертани в трета глава, тук предлагаме рекласификация, обособяваща хибридните системи като самостоятелен клас, съществено различен от смесените модели. Те се състоят от два подтипа: **персонализирани многомандатни (ПМ)** и **листови едномандатни (ЛЕ) системи**. Вторият подтип е приложим само в преки избори на президентски двойки, докато ПМ се прилага под различни форми в избори за колективни органи като легислатури и съвети.

В следващата глава представяме глобален анализ на динамиката в избирателната активност през последните осемдесет години, както и прогноза за предстоящото десетилетие. Анализът регистрира общ спад на участието в световен мащаб, но и значителни регионални специфики. Той служи като основа за сравнителния анализ на избирателната активност в различните видове системи, представен в шеста глава и в контекста на прехода от един вид система към друг, разгледан в последната глава. Резултатите сочат, че макар важен при формирането на стимулите за изборно участие, въздействието на

институционалния дизайн може да бъде преодоляно или засилено от други структурни и контекстуални фактори. Въз основа на палитра от емпирични примери – от постепенни адаптации до по-радикални изменения – нашият анализ показва, че изборните реформи сами по себе си не са достатъчни за насърчаване на участието в изборите, ако по-дълбоките проблеми, свързани с почтеността, социалното сближаване и доверието, останат нерешени.

По тази причина, основният ни извод е, че макар избирателните системи да определят в голяма степен превръщането на гласовете във власт, структурирайки веригите на представителство и легитимация, качеството на изборното участие и демократичната ангажираност зависят в голяма степен от културния, социалния и технологичния контекст. Още по-важно, това качество и цялостното демократично развитие не са необратими процеси. Поддържането на прогресивна тенденция в тяхната цикличност изисква не само постоянни усилия, но и рефлексия на глобалните промени в ценностите и възприятията, произтичащи от смяната в поколенията и еволюцията на обществените отношения в глобален мащаб.

Цели на дисертацията

Основната цел на тази дисертация е да допринесе към разбирането на начина, по който избирателните системи формират демократичното участие, представителство и легитимност в съвременния

политически контекст. Представителното управление, водещо началото си от лотарийното делегиране и ограниченото избирателно право в античността, еволюира значително след Втората световната война, отразявайки следвоенното възстановяване, деколонизацията и демократизацията (Meredith, 2005, стр. 153–180; Rokkan, 1970, стр. 74–78; Tilly, 1975, стр. 70–95). Нововъзникващите класови, социални групи и ценности провокират институционализирането на нови изборни практики (Lijphart, 1994, стр. 9–14; Norris & Franklin, 1997), които коренно променят партийните идентификации и склонността към изборно участие на гражданите. Конвенционално те се обясняват с инструментални (Downs, 1957, стр. 34–42) и психологически мотивации (Green & Shapiro, 1994, стр. 105–110; Huddy, 2001, стр. 136–139), развиващи се в рамките на социални мрежи и взаимодействия, основани на доверие (Dalton, 2008, стр. 76–80; Putnam, 2000, стр. 141–150) и съвкупно оформени от системни рамки.

Ето защо, аналитичният фокус на нашата дисертация върху структурните характеристики и типологичните ефекти на избирателните системи неизбежно отвежда до методологическите проблеми на класификацията, от което става ясно, че таксономииите, основани на резултати, страдат от понятийно разтежение (Sartori, 1970, стр. 1033–1040), разширявайки неоснователно категорията на смесените системи по отношение единичния преносим глас (STV) и единичния непреносим глас (SNTV), ограниченото (LV) и блоковото гласуване (BV), Борда Метода (BC). Разрешаването на този

методологически проблем е втората цел на нашата работа. В четвърта глава показваме, че той се дължи на използването на пропорционалността на системите като класификационен фактор, произтичащ от резултата на тяхното прилагане и оттам – вариращ в широки граници, вместо на структурните им характеристики, което изначално изкривява типологиите. Замяната на пропорционалността с големината на избирателния район и структурата на бюлетината преодолява това ограничение и дава основание за прекласифициране на избирателните системи с въвеждането на хибридни модели, което от своя страна определя третата цел на тази дисертация.

Чрез концептуалното и теоретично разграничаване на четирите основни типа избирателни системи, изучаването на тяхното потенциално въздействие върху изборното участие и демократичната легитимност става важно не само в академичен, но и в практически план. В изпълнение на тази задача, прилагаме модели за лонгитюден анализ на динамични редове за избирателната активност, изолиращи тенденциите във времето, регионалния контекст и различните типове системи (Bormann & Golder, 2013; Franklin, 2004, стр. 17–29). С употребата на по-сложни статистически техники, дисертацията откроява комплексния характер на изборното участие, надхвърляйки рамките на линейните допускания за това как избирателите реагират на промените в институционалния дизайн. Крайната цел на това упражнение е да провери дали преминаването от един вид избирателна система към друг оказва влияние върху електоралното поведение и

следователно подобрява или влошава демократичното участие и институционалната легитимност (Ferrara и съавт., 2005, стр. 14–26; Renwick, 2010, стр. 138–166).

Изследователски въпроси

Постигането на целите на дисертацията е операционализирано в пет изследователски въпроса, които отразяват ефектите на избирателните системи, трансформиращия потенциал на хибридните модели и по-широкото въздействие на изборния дизайн върху почтеността, участието и реформите.

Въпрос 1: Защо съществуващите типологии не успяват да класифицират пълното разнообразие от избирателни системи? Подкопава ли този методологически недостатък тяхната обяснителна сила?

Отправната точка на нашия анализ е схващането, че конвенционалните типологии в електоралните изследвания разчитат в голяма степен на класификатори, основани на резултатите, като диспропорционалността в разпределението на мандатите или фрагментацията на партийните системи. Дискусията относно основните компоненти в трета глава показва, че макар информативни, тези измерители зависят от функционирането на самите системи и когато се прилагат като критерии за класификация, водят до неизчерпателност на типологиите и необособеност на техните

категории, оставяйки определени системи или неопределени, или грешно класифицирани.

Както се обсъжда в четвъртата глава от дисертацията, типологичното приравняване на смесени и хибридни системи в съществуващите таксономии създава допълнителна неяснота, която ограничава аналитичната способност за ефективно разграничаване на структурните им последици. В опит да поправам тази методологическа грешка, разработваме и предлагаме типология, която използва базовите класификатори – структура на бюлетината и големина на района, вместо (дис)пропорционалност и фрагментация.

Въпрос 2: В какво се различават хибридните системи от мажоритарните, пропорционалните и смесените модели от гледна точка на структура и функционална сложност? Какво пречи на по-широкото им прилагане в изборната практика?

Предложената типология концептуализира ПМ системите като отделен клас механизми, позволяващи гласуване за индивидуални кандидати в многомандатни райони, което контрастира със смесените алтернативи, поддържащи в паралелна самостоятелност мажоритарен и пропорционален компонент. В четвъртата глава се изследват и структурно-функционалните особености на хибридните системи, с акцент както върху способността им да балансират демократичните резултати, така и върху по-високите когнитивни изисквания към избирателите и по-големите процесуални тежести за изборната

администрация, които те налагат. Този анализ е контекстуализиран в по-широка сравнителна рамка, осигуряваща нюансирано разбиране за чистите видове и специфичните приложения на изборните системи, техните относителни предимства и основни предизвикателства.

Въпрос 3: Какъв е кумулативният ефект от традиционните предизвикателства (клиентелизъм и купуване на гласове) и съвременните заплахи (поляризация, цифрова дезинформация и дигитално разделение) върху изборното участие и демократичната легитимност?

Участието в избори се теоретизира като основен показател за ангажираността на гражданите с демократичното управление и по този начин като ключов критерий за неговата легитимност. Ето защо динамиката на участието през последните десетилетия е показателна за способността на демокрациите да поддържат своята легитимност и жизнеспособност в контекста на постоянстващи и съвременни предизвикателства. В пета глава са представени тенденциите както в глобален мащаб, така и на регионално равнище за всички демократични държави след края на Втората световна война.

Мащабните динамични редове, обхващащи целия свят за период от осемдесет години, налагат прилагането както на обикновено линейно моделиране с лесна интерпретация, така и на по-мощни, но и сложни техники за статистически анализ. Общата динамика в глобалната

избирателна активност показва, че поляризацията, дезинформацията, фалшивото съдържание и алгоритмичните влияния подкопават възприятията за честността на изборите и резултатите от тях. Произтичащата от това устойчива ерозия на доверието в изборните процеси, наред с традиционните проблеми свързани с клиентелизма, подкопават легитимността на самата демокрация, особено в общества със слаби институционални гаранции и малък опит в демократичното управление.

Въпрос 4: Какви са ефектите от различните видове системи върху участието в изборите и поведението на избирателите? Дали ерозията на участието е еднаква при различните системи? Ако има различия, те дължат ли се на вида избирателна система?

Въвеждането на подобрена класификация налага сравнителен анализ на тенденциите в избирателната активност в различните видове системи и най-вече в нововъведените ПМ модели. Шеста глава представя опит за такъв модел, включващ линейни и по-сложни подходи за изглаждане на динамични редове. Основавайки се на теоретичните допускания в първите две глави и на концептуализацията на основните компоненти в трета глава, резултатите от количествения анализ са интерпретирани както по отношение на участието, така и по отношение на потенциала на различните системи да улеснят консолидирането на демократичните практики и тяхната устойчивост на дълготрайни и нововъзникващи заплахи.

Въпрос 5: Доколко различните системи способстват изборните реформи?

Концептуализацията на изборните реформи и количествения анализ на тяхното въздействие върху избирателната активност през последните тридесет години, предимно в преходни и постконфликтни условия, представени в седма глава, контекстуализират предложената таксономична рамка в по-широкия дискурс за промяна на избирателните системи. Главата допълва количествените констатации с обобщения на казуси, свързани със значими изборни реформи в седем консолидирани демокрации. Последната глава от дисертацията е посветена на казуса с въвеждането на машинното гласуване в България през 2021 г. и неговите ефекти в няколко последващи предсрочни парламентарни вота. По този начин, в допълнение към анализа на въздействието на изборните реформи от структурна гледна точка прибавяме и ефектите от въвеждането на новите изборни технологии.

Теоретична рамка

Избирателните системи се основават на няколко фундаментални допускания за представителството, участието и отчетността на политическата власт. Обяснението на тези презумпции изисква използването на редица теоретични традиции, които поставят избирателните системи в по-широката им социално-политическа среда, като оценяват тяхната значимост, ограничения и принос за

разбирането на връзката между изборните правила и политическите резултати. Чрез критично осмисляне на класическите теории в паралел със съвременните прозрения, този раздел подчертава необходимостта от синтетична рамка за обяснение на контекстуалната сложност на съвременните демокрации.

Класически теории

Идеите на Дюверже са основополагащи за разбирането на това как изборителните системи формират структурата на междупартийната конкуренция. **Механично**, мажоритарните формули по своята същност благоприятстват **доминирането на две партии**, тъй като печели само кандидатът с най-много гласове в даден район, което обезсмисля гласовете за останалите кандидати в разпределението на мандатите. С течение на времето това насърчава консолидацията около най-жизнеспособните конкуренти, **което води до психологически ефект**, маргинализиращ по-малките партии и техните претенденти (Duverger, 1954, стр. 217–223). Обратно, пропорционалните формули смекчават тези ефекти, като разпределят мандатите в зависимост от дяловете на гласовете, позволявайки на по-малките партии да получат представителство в парламента, без да им е необходима географски-концентрирана подкрепа. Това благоприятства **многопартийните модели**, които насърчават създаването на коалиции, но често усложняват формирането на стабилни правителства.

Макар че това правило дава убедително обяснение на връзката между избирателните системи и партийните структури, емпиричните данни показват, че тя е опосредствана от по-широк социално-политически и институционален контекст. Например съществуването на партии с регионално-концентрирана електорална подкрепа, както например в Канада или Индия, води до умерена многопартийна конкуренция в условията на чисто мажоритарни системи, поради силни регионални идентичности, които надделяват над динамиката на национално ниво. Това ограничава валидността и приложимостта на теорията на Дюверже в специфични исторически, културни и институционални контексти. Универсалното действие на психологическите ефекти в различните политически среди също е спорно. Предположението, че избирателите стратегически ще пренасочват подкрепата си към жизнеспособни партии, често се опровергава от по-сложни психологически фактори на идеологическа лоялност, социални разцепления и протест, което подчертава ограниченията на тази рамка при отчитането на разнообразните мотивации на избирателите, особено в преходните демокрации, където партийните системи остават изменчиви.

Въпреки това законът на Дюверже остава крайъгълен камък в електоралните изследвания. Политиците често се възползват от неговите постулати, за да предвидят структурните последици от избирателните реформи, особено в постконфликтни или преходни условия, в които изборът на система за гласуване може значително да

повлияе на политическите резултати. Съвременните изследвания надграждат тази основа, като включват допълнителни променливи, като изборните прагове, големината на районите и ролята на неформалните практики, в конструирането на модели, които дават по-различно разбиране на взаимодействието между изборните правила и партийните системи. Като рамка тези правила в механизми, опосредстващи както институционалната, така и поведенческата динамика, тази теория остава централна в дебатите относно дизайна на демократичните институции. Нейното трайно значение се корени в приоритизирането на стратегическите съображения, които изборителните системи налагат върху гласоподавателите и партиите.

Докато фокусът на Дюверже е структурното въздействие на мажоритарните и пропорционалните системи върху междупартийната конкуренция, Рей акцентира пропорционалността на съотношението между гласове и мандати като определящ фактор за справедливостта на изборите. Чрез количественото определяне на диспропорционалността той дава методологическа основа за сравняване на изборителните системи в различни политически контексти, като поставя под съмнение нормативните допускания, залегнали в основата на мажоритарните системи (Rae, 1971, стр. 112–117).

Ключов момент в работата на Рей е определянето на **пропилени гласове** като критичен показател за оценка на ефективността на изборите. В силно диспропорционалните системи гласовете, подадени за губещи кандидати или излишните гласове, надхвърлящи необходимите за спечелване на мандат, са изключени от законодателното представителство. Тези пропиленни гласове не само нарушават пропорционалността, но и обезкуражават участието на гласоподавателите, като намаляват възприеманата ефективност на гласовете, подадени за малки партии. За разлика от тях пропорционалните системи значително намаляват пропилените гласове, като гарантират, че разпределението на местата е в тясно съответствие с предпочитанията на избирателите.

Подходът на Рей затвърждава резултатите на Дюверже в разбирането на това как избирателните системи формират конфигурациите на партийните системи, но също така споделя и техните ограничения. Той доказва, че диспропорционалността е обратнопропорционална на ефективния брой парламентарни партии. Системите с по-висока диспропорционалност консолидират властта в ръцете на един или два доминиращи субекта, докато системите с по-ниска диспропорционалност насърчават многопартийната конкуренция. Въпреки това, тясното фокусиране върху диспропорционалността като основен измерител на ефективността подценява влиянието на по-широки социално-политически и културни фактори. Електоралният

клиентелизъм и стратегическото гласуване могат дълбоко да изкривят изборните резултати, компрометирайки допусканията на модела.

Сартори въвежда по-нюансирана рамка за разбиране на това как изборните правила формират поведението на партиите, конкуренцията между тях и стабилността на системата. Те не просто определят ефективния брой партии в законодателния орган, а влияят върху идеологическото позициониране, коалиционния потенциал и стратегическите взаимодействия между политическите субекти. Изтъквайки тези поведенчески ефекти, Сартори задълбочава разбирането с дисциплината за това как системните рамки опосредстват политическата динамика отвъд числените резултати (Sartori, 1976, стр. 121–130). Неговият подход се отличава с интегрирането на **степената на идеологическа поляризация и предсказуемостта на изборните резултати**. Насърчавайки многопартийната конкуренция, пропорционалните системи позволяват по-голямо идеологическо разнообразие, но често за сметка на политическата кохерентност и стабилност. За разлика от тях, мажоритарните системи стимулират идеологическото сближаване около доминиращите партии, като по този начин укрепват стабилността на системата и намаляват фрагментацията.

Друг ключов принос е свързан със силите на взаимодействие в междупартийната конкуренция. **Центростремителните сили** подтикват партиите към позициониране спрямо умерените,

центристки избиратели, за да увеличат максимално електоралната си подкрепа. Обратно, **центробежните сили** насърчават идеологическата диференциация и прицелването към по-тесни и поляризирани електорати. Сартори твърди, че тази динамика е от решаващо значение за разбирането на функционалността и стабилността на демокрациите, тъй като прекомерната поляризация може да доведе до **институционален блокаж**, докато прекомерната конвергенция рискува да **отчужди** избирателите, търсещи идеологическо представителство. По този начин той разкрива по-широките последици от конструкцията на избирателните системи, особено в **идеологически разделените общества**.

Съществено ограничение на този подход е допускането за рационалност и предвидимост в поведението на партиите, докато то често се формира от неформални и ирационални фактори. Патронажните мрежи, тактиките за мобилизиране на избиратели и влиянието на външни участници не се отчитат ефективно от тази теория (Helmke & Levitsky, 2004, стр. 725–731). Освен това, акцентът върху идеологическите дистанции и конкуренцията рискува да опрости твърде много сложността на партийните системи в нововъзникващите демокрации, в които етническата, езиковата или регионалната идентичност често играят по-значима роля от идеологическите съображения.

В постконфликтните общества, изборната конкуренция е силно повлияна от **етнически клибуги**, което усложнява прилагането на типологията. Ето защо, макар и да е много ефективна в анализа на утвърдените демокрации, нейната обобщаваща приложимост към хибридни режими или преходни демокрации остава ограничена, тъй като формалните изборни правила в тези системи функционират успоредно с неформални практики като купуване на гласове или принуда над групи от избирателите и динамиката на партийната конкуренция често се отклонява значително от нейните постулати. Въпреки това, неговите прозрения за начина, по който избирателните системи опосредстват политическото поведение са от съществено значение за формирането на дебатите относно дизайна на демократичните институции, преодолявайки различията между структурния и поведенческият анализ.

Класическите теории играят основополагаща роля в обяснението на връзката между избирателните системи и партийната динамика, предоставяйки аналитична рамка за разбиране на това как институционалните правила формират демократичното управление. Те обаче са често критикувани заради прекалено детерминистичните си допускания и ограничената чувствителност към по-широкия социално-политически контекст. Наблягайки на механичните и поведенческите ефекти на избирателните системи, те омаловажават фактори като федерализъм, социални разслоения, политическа култура и историческо наследство, които оказват силно влияние върху изборните резултати и

партийната динамика (Colomer, 2004, стр. 78–84; Taagepera & Shugart, 1989, стр. 45–49).

Друго основно ограничение на тези модели е склонността им да концептуализират избирателните системи като статични структури, пренебрегвайки динамичната им адаптация към културните, икономически и технологични трансформации. Появата и развитието на цифровите кампании и трансформациите в медийното потребление обаче променят из основи съвременния пейзаж на изборната надпревара (Renwick, 2010, стр. 97–101). Цифровите технологии, позволяващи ефективното масово използване на микротаргетираны съобщения и дезинформация, оказват драматично въздействие върху стратегиите за мобилизация на избирателите и изборните резултати. Ето защо, преодоляването на ограниченията на тези рамки изисква включването на по-широки социално-политически контексти и отчитането на динамичния характер на избирателните системи.

Съвременни подходи

Ограниченията на класическите теории при обяснението на разнообразието и сложността на избирателните системи стимулират разработването на алтернативни съвременни подходи. Те обясняват изборните резултати не само чрез формалната механика транслираща гласовете в мандати, а и чрез взаимодействието на институционалните механизми със социално-политическия контекст,

отчитайки, че структурата на правителството, независимо дали е федерална или унитарна, опосредства въздействието на изборните правила, като влияе върху начина, по който политическата власт се разпределя между регионите и нивата на управление (Katz & Mair, 1995, стр. 7–11). По подобен начин политическите традиции, очакванията на избирателите и ролята на гражданското общество се преплитат с избирателните системи, за да оформят поведението на избирателите и междупартийната конкуренция по начин, който формалните модели често не успяват да обяснят. Този преход към по-сложни рамки отразява нарастващото съгласие, че многостранната политическа среда изисква аналитични инструменти, способни да обхванат нейната изменчивост.

Значимо развитие в съвременните изследвания е съсредоточаването им върху предизвикателствата на изборната почтеност в контекста на бързите технологични и социални промени. Появата на платформи като социалните медии и системите за онлайн гласуване трансформира изборните процеси, предоставяйки възможности, но и заплахи. Тези промени изискват адаптивни аналитични рамки, които излизат извън традиционните електорални класификации, за да отчетат променящата се роля на технологиите във формирането на политическото поведение и изборната динамика (Caramani, 2004, стр. 23–29).

Освен това, разпространението на демокрацията по време на Третата вълна, открил значението на адаптивността на електоралните рамки към етническото разнообразие, политическата нестабилност и икономическото неравенство в демократизиращите се общества. В много постколониални държави, нововъведените изборителни системи копират институционалните модели на бившите метрополи и често не отчитат месните социално-политически реалности. Използването на мажоритарни формули в етнически нехомогенни общества често води до маргинализация на малцинствени групи, което предизвиква политическа нестабилност, етнически и религиозни конфликти и сепаратизъм. Адаптираните пропорционални системи, които отчитат социалните структури, се оказват по-ефективни за насърчаване на политическото представителство и смекчаване на конфликтите в тези общества (Lijphart, 2012, стр. 60–67), което налага и разработването на обяснителни рамки, съобразени с контекста.

Основополагащата дихотомия между **мажоритарни** и **консенсусни модели** на демокрация (Lijphart, 2012, стр. 1–10), която се изразява в две различни изборителни системи, служи като основополагащ елемент за голяма част от съвременните електорални изследвания и оказва значително влияние върху академичния дискурс относно изборителните типологии, които условно разграничават три основни категории: мажоритарни, пропорционални и смесени системи (Baldini & Pappalardo, 2008; Norris, 2004; Reynolds и съавт., 2005). Всяка категория се определя

от прилаганата избирателна **формула** и степента на **диспропорционалност** на нейните резултати.

Въз основа на данни от Интерпарламентарния съюз, Таблица 1 обобщава разпределението на традиционните категории избирателни системи. Данните показват отчетливо разпространение на пропорционалните системи, които се прилагат в над четиридесет процента от държавите по света. Чисто мажоритарни системи се използват в около една трета, а смесените системи съставляват почти една пета от случаите.

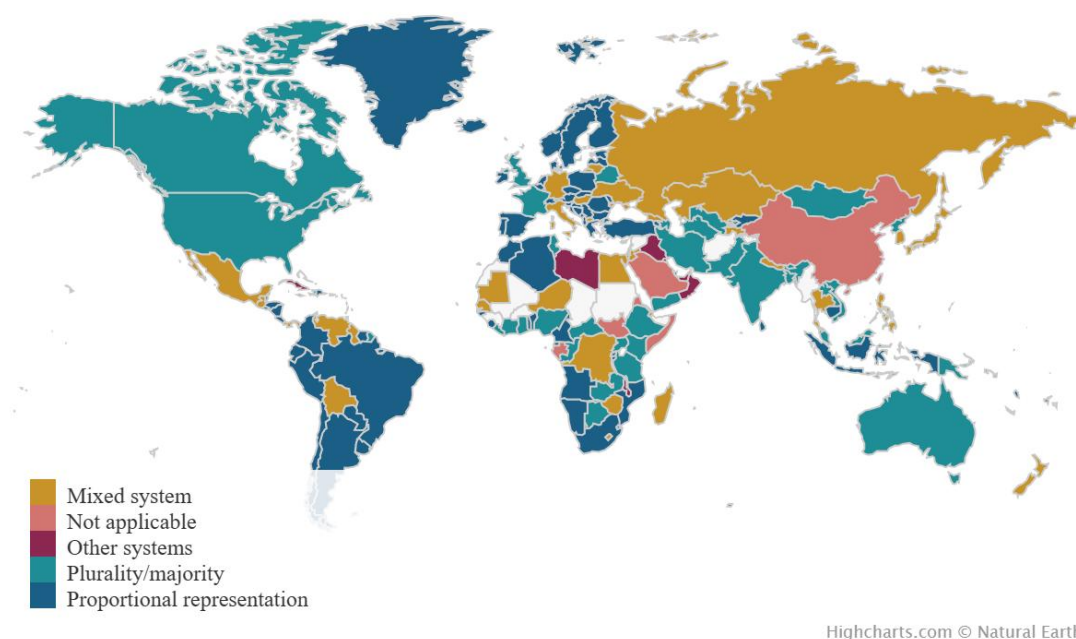
Таблица 1 Избирателни системи по категории в света

Категории избирателни системи	n	p (%)
Пропорционални	75	41,90
Мажоритарни	63	35,20
Смесени	34	18,99
Други	7	3,91
Общо	179	100

Източник: Интерпарламентарен съюз, база данни Parline (април 2024 г.)

Фигура 1 показва, че пропорционалните и смесените системи се прилагат предимно в континентална Европа и Латинска Америка, където коалиционната политическа култура насърчава многопартийността. За разлика от тях, мажоритарните системи се практикуват в Обединеното кралство, Франция и повечето от бившите им колонии, включително Съединените щати и Канада. В Африка разнообразието от избирателни системи отразява сложното колониално наследство и реформите след постигането на

независимост, които често целят да смекчат предизвикателствата на етническата и религиозна фрагментация чрез повишаване на представителността на законодателните органи.

Фигура 1 Категории избирателни системи по света

Източник: Интерпарламентарен съюз, база данни Parline (април 2024 г.)

По-новите таксономии, основаващи се на структурни характеристики като критерии за класификация, значително подобряват категоризацията и интерпретацията на конкретни системи и техните последици за политическото представителство. Като наблягат на взаимодействията между големината на районите, структурата на бюлетината и номинирането на кандидати в рамките на партиите, Херон и съавт. (2018) предлагат типология, разграничаваща системи с едноместни райони, смесени системи, системи с листи и пропорционално представителство с единичен

преносим глас (PR-STV), като твърдят, че тези взаимодействия са от решаващо значение, тъй като пряко влияят върху функционалността и възприятията за справедливост на избирателните системи.

В подобен опит да обяснят как избирателните системи формират политическите резултати Галахър и Мичъл (2005) представят класификация, изградена върху големината на районите. Техният подход разграничава системи с едномандатни избирателни райони, смесени и пропорционални. Тяхната рамка обаче не успява да интегрира иновативните избирателни системи, които не отговарят на традиционните презумпции. По подобен начин Балдини и Папалардо (2009) представят типология, основана на механиката на избирателните системи, за да обяснят как различните конфигурации влияят върху политическата динамика. Макар да е приложим в различни управленски контексти, дълбочината на техния анализ влиза в противоречие с нововъзникващите избирателни механизми.

Структурната таксономия на Таагенера (2007) е един от най-сложните съвременни модели, който използва размера на избирателния район (M) и големината на законодателното събрание (S) като класификатори, за да установи как тези две променливи си взаимодействат в определянето на пропорционалността на изборните резултати и ефективния брой партии в политическата система. Той представя подробна класификация на системите, която предвижда как различните конфигурации могат да повлияят на политическата динамика. Силата на

този модел е в неговата концептуална абстрактност, която позволява универсална генерализация в различни контексти, включително и в недемократични държави. Неговата рационализация се отличава с научна прецизност, въпреки че високото ниво на концептуална абстракция размива специфичната политическа динамика в уникалните национални условия (Таагерера, 2007, стр. 12–36).

Маховер (2012) въвежда друга иновативна типология, включваща лотарийни и детерминистични механизми за вземане на решения, като оспорва конвенционалните класификации, изследвайки нетрадиционни избирателни формули. Включването на случаен елемент в изборните резултати подчертава гъвкавостта на универсалните типологии при анализа на редки избирателни системи. Този подход разширява границите на електоралните изследвания, демонстрирайки, че сравнителните политически изследвания могат да обхванат по-сложни и многостранни форми на вземане на решения и представителство, като по този начин демонстрира аналитичната еволюция на дисциплината (Machover, 2012, стр. 3–4).

Частичните типологии се фокусират върху подгрупи от избирателни системи, като предоставят подробни и специфични за контекста прозрения, които често дават предимство на дълбочината пред обхвата. Добър пример за това е подробната таксономия на смесените избирателни системи (MMES), в която се прави разграничение между смесените пропорционални и смесените мажоритарни избирателни

системи (Shugart & Wattenberg, 2001). Въпреки че е от решаващо значение за анализа на изборните практики в Германия, Нова Зеландия или Япония, потенциалът ѝ за генерализации и сравнения остава ограничен.

Друга частична типология, която се фокусира изключително върху смесените системи, въвежда понятието "**заразяване**", което се отнася до **хибридуването на** мажоритарните и пропорционалните системи, водещо до нови **вигове** избирателни режими. Тя признава флуидният характер на избирателните системи и техния потенциал да се развиват с промяната на политическия контекст, подобно на биологичните организми със съответните импликации за преобразуването на гласовете в мандати, политическата конкуренция и управлението. Въпреки това тази рамка остава ограничена само до анализа на смесените модели (Ferrara и съавт., 2005).

Изследвайки избирателните системи в посткомунистически контекст, Бърч (2003) прави разграничение между системи с едномандатни райони, пропорционално представителство и смесени системи. Нейният анализ подчертава значението на баланса между местното представителство и по-широката политическа стабилност, което е решаващ фактор за обществата в преход от авторитаризъм към демокрация, но трудно може да се екстраполира извън този специфичен набор от държави.

Въпреки че са основополагащи, конвенционалните и частичните типологии не успяват да обхванат сложността на съвременните

избирателни системи. Класифицирайки типологично-различни случаи в рамките на широки общи категории, те прекалено опростяват сложните вариации, съществуващи в практиката. Например смесените системи често се разглеждат като хомогенни, въпреки че съществуват значителни разлики в начина, по който те съчетават мажоритарните и пропорционалните компоненти. По-задълбочените типологии на тези смесени модели остават частични и не позволяват сравнение с чистите модели. Те също така не успяват да разграничат гласуващите и едноконпонентните алтернативи, което представлява съществен методологически проблем. В стремежа си да преодолеят тези недостатъци, по-новите подходи са или силно контекстуални, или са обобщаващи и притежават прогностична сила, но разглеждат прекалено опростенчески типологичните различия.

Повечето от класификационните грешки, установени в съществуващите типологии, са резултат от структурирането им върху разширен набор от критерии, като към основните измерения на Рей се добавят изборни прагове, структура на бюлетините, размер на районите и механични изборни формули, с цел да се отчете сложният пейзаж на изборните системи и техните резултати (Baldini & Rappalardo, 2008; Lijphart, 2012; Reynolds и съавт., 2005). Въпреки това, вместо желаното схематизиране на сложността на системите, умножаването на критериите води до онова, което Сартори описва като **концептуално разтягане** (Sartori, 1970), отнасящо се до размиването на по-малко абстрактни аналитични категории, за да

обхванат по-широк набор от емпирични проявления. Тъй като класовете в типологиите стават концептуално по-плътни, способността им да включват повече случаи намалява. До голяма степен подценявана, тази методологическа грешка поставя под въпрос тяхната валидност при анализа на избирателните системи в рамките на общата популация на демократичните държави. Поради това, съществуващите подходи са изначално възпрепятствани да правят точни разграничения между системите, тъй като прекалено сложните категории губят отличителната си обяснителна сила (Reeve & Ware, 1992, pp. 8–10).

Едно от предлаганите решения на този проблем е динамичният подход към анализа на избирателните системи (Baldini & Pappalardo, 2009), който предлага статичните класификации да бъдат заменени с по-еластични рамки, които да отчитат постоянно променящите се избирателни системи. Концептуалното разтягане в сравнителната политология обаче, се проявява именно поради нееластичността на повечето от нейните основни понятия, когато се прилагат в анализи на глобално равнище, реално изискващи абстрактни и нестеливи категории, позволяващи генерализации.

Принципът на **нестеливостта**, който изисква по-прости и по-абстрактни класификации, достатъчно надеждни, за да обяснят сложни явления с малко на брой, но фундаментално важни променливи, не предполага прекомерно опростяване, а подчертава стратегическия подбор само на необходимите и достатъчни условия (Sartori, 1970, стр.

1043–1046). Това означава, че истинските типологии трябва да редуцират сложността и да рационализират анализа на избирателните системи, като използват само основните класификатори, вместо да акумулират обяснителната сила на всички възможни контекстуални променливи. По същество, една наистина строга класификация на избирателните системи трябва да отговаря на две критични методологически изисквания. Тя трябва да бъде **изчерпателна**, за да включи всяко възможно проявление, както на традиционните форми представителство, така и на по-сложните иновативни решения, във **взаимно изключващи се**, обособени категории (Sartori, 1970).

Пороци на съществуващите методологии

Въпреки че въвеждат надежден структурен критерий за класификация, който да замени диспропорционалността, типологиите, базирани на размера а избирателните райони, споделят някои от конвенционалните недостатъци. Прекалено сложните рамки, предоставящи контекстуално обосновани конструкции за по-задълбочено разбиране на специфичната политическа среда, не са изчерпателни. Други, които се стремят към по-високо ниво на концептуална абстрактност и универсални обобщения, често завършват с разтягане на понятията, когато трябва да класифицират нови или силно модифицирани системи, които не се вписват напълно в конвенционалното деление на мажоритарни и пропорционални. Ето защо компромисите, необходими за постигането на баланс между сложност и пестеливост в

типологичните конструкции, са значителни. Опростените типологии, които разчитат на номинални класификатори и ясни разграничения, могат да повишат аналитичната точност, но за сметка на омаловажаването на ключови детайли. От друга страна, използването на много класификационни измерения и непрекъснати променливи предлага комплексна картина на изборната динамика, но ограничава яснотата на заключенията и обобщителния им потенциал.

Моделът на Таагепера демонстрира и друго важно методологическо предизвикателство: използването на два класификатора от коренно различно естество. Макар че големината на изборния район е ключов фактор за определянето на изборните резултати и особено за степента на тяхната пропорционалност, използването на размера на законодателното събрание като основна променлива среща значителни ограничения. Той е от значение за оценката на ефективния брой партии, особено в малките законодателни органи, но въздействието му намалява с увеличаването на размера на събранието. Още по-важно, този размер е слабо свързан със самия изборен процес, тъй като не оказва пряко влияние върху поведението на избирателите или резултатите от гласуването по начин, сходен с този на големината на района. За разлика от големината на района, която е фундаментална за структурата на избирателните системи, размерът на събранието не е. Той е характеристика на парламентарния дизайн, която се определя независимо от изборната механика.

Друг критичен проблем в подхода на Таагепера е използването на **непрекъснати променливи** като класификатори. Макар да позволяват изграждането на сложни аналитични модели, те са по-малко ефективни за типологични цели от номиналните класификатори, които разграничават взаимно изключващи се категории. Дори ако към непрекъснатите променливи се прилагат прагове за въвеждане на номинални разграничения, те често се определят субективно и водят до потенциални несъответствия в класификацията.

Дали в даден район се избират двамата или двестата представители (т.е. непрекъснатостта) оказва значително влияние върху диспропорционалността, тъй като дори високонпропорционалните избирателни формули могат да доведат до диспропорционални резултати в райони с малки размери, но оказва минимално влияние върху таксономията, която се определя най-вече от **основната дихотомия** между едномандатни и многомандатни райони. Ето защо, макар моделът на Таагепера да осигурява високо ниво на концептуална абстракция, което позволява универсални обобщения дори извън демократичния контекст, той е изправен пред предизвикателства при измерването на това, което е предназначен да измерва.

От гледна точка на изследователската конструкция, стриктното преодоляване на този проблем засяга операционализацията, в която подходът на Маховер демонстрира още по-големи дефицити. Въпреки че използва дихотомни класификатори, което засилва ексклузивността на

категориите в неговата рамка, включването на неструктурни характеристики поражда значителни методологически рискове. Изборните класификации следва да се основават на атрибути, присъщи на изборната механика, докато процесите на вземане на решения, особено тези, включващи лотарийни механизми, не съответстват на основните структурни характеристики на изборните системи. Като методологическо правило, отклонението от конвенционалните показатели често поражда опасения относно състоятелността и **валидността** на индексите и класификациите.

Последният решаващ и най-важен методологически проблем на всички обсъждани подходи е как те се справят със случаи на избирателни системи, които се различават в един или повече аспекти от чистите мажоритарни или пропорционални формули. Въпреки че таксономията MMES диференцира различните смесени системи, тя остава ограничена до тези, които поддържат само паралелни или компенсаторни компоненти, и не разглежда приложения, интегриращи мажоритарни и пропорционални елементи в един оперативен механизъм като SNTV или BC (Shugart & Wattenberg, 2001). Ферара и съавт. (2005) правят стъпка в тази посока, но оставят чистите мажоритарни и пропорционални системи извън обхвата на своята класификация, което в крайна сметка компрометира нейната изчерпателност. Използването на непрекъснати класификатори като **степен на заразяване**, внася допълнителна сложност, ограничавайки пестеливостта. Освен това композитната евристика на техния модел, макар и полезна за

детайлизиране на анализа, усложнява приложимостта на таксономията в различни контексти, ограничавайки потенциала ѝ за екстраполация.

Предлагайки усъвършенствана класификация, която разпознава хибридните модели като отделна категория, ние всъщност предлагаме решение на идентифицираните методологически проблеми, свързани с концептуалното разтягане и недостатъците на таксономията, основани на резултати. Това се постига не чрез въвеждане на напълно нови и потенциално субективни критерии, а чрез използване на традиционните и добре проучени основни компоненти като класификатори за концептуалното, структурно интегриране на мажоритарни и пропорционални елементи в консолидиран системен механизъм.

Концептуализация

Хибридните изборителни системи формират отделен клас в рамките на изборителните типологии, като включват структурни елементи както от мажоритарните, така и от пропорционалните системи в една цялостна еднoкомпонентна функционална рамка. Те се определят от три основни характеристики. Първо, гласоподавателите или изборят измежду индивидуални кандидати, подобно на мажоритарните системи, но в структурния контекст на многомандатни райони (Ferrara и съавт., 2005, стр. 33–41), или гласуват за партийни листи в едномандатни изборителни райони. Второ, за разлика от смесените системи, при

които едновременно действат във различни компоненти (мажоритарен и пропорционален), хибридните системи съчетават тези елементи в рамките на един оперативен механизъм. Трето, тази интеграция позволява да се гласува персонализирано за кандидати, което същевременно води до пропорционално разпределение на мандатите по партии. По същество това са мажоритарни системи, които системно произвеждат почти пропорционални резултати в парламентарни избори.

Те са по-рядко срещани, но предлагат уникални перспективи за изборен инженеринг, като потенциално балансират силните и слабите страни на чистите видове по по-ефективен начин от смесените варианти, насърчавайки едновременно справедливото представителство и овластяването на избирателите. Основен недостатък е тяхната **процедурна сложност** за избирателите и администрацията, като често включват многобройни етапи на броене или сложни изчислителни протоколи. Новите изборни технологии и перспективите за повишаване на цифровата грамотност на избирателите обаче предоставят инструменти за справяне с тези пречки и възможности за по-широко **бъдещо разпространение на** хибридните системи в изборната практика по света (Alvarez и съавт., 2009).

Има **ключова разлика** между смесените и хибридните модели. МММ и ММР поддържат ясно разделение между мажоритарни и пропорционални компоненти, като функционират чрез два паралелни процеса, които

конвергират само в последния етап от разпределението на мандатите. Това става ръчно и се изразява или в събиране, или в компенсиране според модела, като запазва значителен потенциал за диспропорционалност в резултатите, ако не е внимателно балансирано. За разлика от тях, хибридните модели се характеризират със съгласувано и автоматично интегриране на мажоритарен и пропорционален елемент ведно.

Оптимални класификатори

Сравнителната оценка на съществуващите типологии показва, че **gBa** **структурни фактора** се откриват устойчиво както в пропорционалните, така и в мажоритарните системи : структура на бюлетината (V) и размера на изборния район (M). **Структурата на бюлетината** определя дали гласовете се подават за индивидуални кандидати $V(i)$, характерни за мажоритарните системи, или за партийни листи $V(l)$ - основна характеристика на пропорционалните модели. Пропорционалните и съответно смесените системи не могат да функционират без партии, тъй като предполагат използването на листи, които могат да бъдат регистрирани само от партии. Гласуването за партийни листи е от основно значение за пропорционалното представителство и защото свежда до минимум кумулативната диспропорция между получените гласове и разпределените места. За разлика от тях в мажоритарните системи се гласува персонализирано, често безотносително на партийната принадлежност на кандидатите. По отношение на **размера на района** в

мажоритарните системи се използват едномандатни райони с размер M^1 , а в пропорционалните съответно многомандатни райони с размер M^+ .

Формални определения

Чрез прилагането на тези два структурни класификатора, можем да дефинираме **мажоритарните системи** като:

$$S(pl) = V(i) M^1$$

и чистите **пропорционални системи** като:

$$S(pr) = V(l) M^+$$

Следователно, **смесените модели** се определят като:

$$S(mi) = V(i) M^1 \bigwedge V(l) M^+$$

Концептуално хибридните системи съществуват в две различни форми. Те са или персонализирани многомандатни, при които се гласува за индивидуални кандидати в многомандатни райони, или листови едномандатни, които не се наблюдават емпирично и са теоретично неправдоподобни по отношение на парламентарни избори, тъй като гласуването за партийни листи в едномандатни райони е лишено от логика:

$$S(hy) = V(i) M^+ \bigoplus V(l) M^1$$

Те са релевантни обаче в контекста на преките **президентски избори**, в които избирателите гласуват за президентски двойки (листа от

гвама) в едномандатни райони. Подобно на логиката на пропорционалните системи със затворени листи, в случай че действащият президент изпадне в невъзможност да изпълнява задълженията си или е отстранен, Вицепрезидентът (вторият в листата) директно поема поста, като осигурява непрекъсваемост на управлението без необходимост от предсрочни избори.

Кметските избори, от друга страна, са пример за персонализирани системи, в които липсват механизми за заместване. Когато кметът оваканти поста си преди края на мандата, са необходими предсрочни избори за избирането на нов действащ кмет, което отразява чистата мажоритарна логика на персонализираното представителство. Властта в такива системи е неразривно свързана с мандата на избрания кандидат, а непрекъсваемостта е второстепенен източник на легитимност по отношение на избирателите. Тази **структурна дивергенция** между основаните на заместване президентски системи и персонално-концентрираните кметски системи разкрива **критична разлика**, която традиционните типологии не успяват да уловят.

Рекласификация на избирателните системи

Преструктурираната типология налага прекласифициране на няколко специфични избирателни системи. Най-същественото от тях се отнася до единичния преносим глас, който конвенционално се категоризира като пропорционална система поради пропорционалността на резултатите, които произвежда, особено при

прилагането му в Ирландия (Coakley & Gallagher, 2005). Въпреки това гласуването за индивидуални кандидати в многомандатни райони, независимо от резултатите, които може да произведе във всяко допустимо емпирично приложение, определя тази система като ПМ. Хипотетичното ѝ прилагане с партийни листи, което не се среща емпирично, би се класифицирало като пропорционална система поради партийно ориентирания тип структура на бюлетината и многомандатните райони.

Борда методът също се прекласифицира в зависимост от специфичната му разновидност. Понеже той винаги предполага персонализирано гласуване, характерното приложение в многомандатни райони се класифицира като ПМ. Потенциалното му прилагане в едномандатни райони би се определяло като мажоритарна система. Блокното гласуване в многомандатни райони също дава основание за прекласифициране като ПМ. Въпреки че дава на избирателите повече от един глас, то остава ориентирано към индивидуалните кандидати. Традиционно трудните за категоризиране в рамките на съществуващите типологии единичен непреносим глас и ограничения глас се класифицират недвусмислено като ПМ системи в нашата рамка поради персонализираната структура на бюлетината, и многомандатните райони. Ревизираната типология на избирателните системи е обобщена в Таблица 2. Тя не само изяснява сложната механика на различните избирателни системи, но и предлага по-изчерпателна,

точна и методологически издържана рамка за нашите последващи статистически анализи.

Таблица 2 Ревизирана типология на избирателните системи

Тип	Описание	Избирателни системи
Мажоритарни	Системи, при които се гласува за индивидуални кандидати в едномандатни райони.	FPTP, TRS, AV, PBV, BC _(SMD)
Пропорционални	Системи, при които се гласува за партийни листи в многомандатни райони.	Пропорционални с листи
Смесени	Работят едновременно с два компонента на системата (мажоритарен и пропорционален) в рамките на едни и същи избори и механично сумират (паралелни) или компенсират (MMP) резултатите.	Паралелни системи (MMM), MMP
Персонализирани многомандатни	Системи, които включват многомандатни райони и гласуване за индивидуални кандидати.	STV, SNTV, LV, BC _(MMD) , BV

Тази типологизация надгражда значително традиционните подходи, като преодолява методологическите им недостатъци, оказващи траен негативен ефект върху способността им пълноценно да класифицират избирателните системи. Концептуалното разграничаване на ПМ и ЛЕ системите от останалите алтернативи, разкрива техните специфични оперативни механизми и сложността, свързана с тяхното администриране и разбиране от избирателите.

Операционализация

Въз основа на концептуалните и теоретични основи, обсъдени в първите три глави на дисертацията, както и на усъвършенстваната типология, представена в четвърта глава, като следваща стъпка операционализиране тази рамка, за да можем да проверим емпирично нейните допускания. Концептуализациите на нормативните,

качествените и участническите измерения в нашата синтетична теоретична рамка са отправна точка за интегрирано, комплексно разбиране на участието като зависима променлива, формирана от структурните и контекстуални характеристики на изборния процес. Избирателна активност (T), определена като дела от имащите право на глас, които гласуват в дадени избори (Franklin, 2004, стр. 25), изразена като:

$$T = \frac{V}{E}$$

където E е общият брой на избирателите, а V е броят на действително гласувалите, осигурява стандартизиран базов показател, който е едновременно интуитивен и точен. Той позволява анализ на динамиката в участието в различни избирателни системи, региони и периоди от време, осигурявайки високо ниво на аналитична сравнимост и консистентност (Franklin, 2004, стр. 102; Verba и съавт., 1995, стр. 233). Равнището му на измерване позволява прилагането както на обикновени линейни регресионни модели за оценка на основните тенденции, така и на по-сложни мултивариационни техники, улавящи динамичното въздействие на множество детерминанти в темпорална перспектива (Franklin, 2004, стр. 104–109), допринасяйки за по-пълното разбиране на факторите за участие в демократичните системи, което го прави добра операционализация (Putnam, 2000, стр. 98).

Избирателна активност и демократична легитимност

Както вече стана ясно, понятието за демократична легитимност се гради върху основополагащия принцип на народния суверенитет и произтича от съгласието на управляваните (Dahl, 1989, стр. 47–56). Следователно високата избирателна активност е признак за добро институционално здраве и широко приемане на демократичната система. Когато голяма част от имащите право на глас отидат до урните, полученият мандат е по-стабилен, което консолидира легитимността на политическата власт и нейните решения (Norris, 2002, стр. 12–15).

От друга страна, ниската избирателна активност е сигнал за отчуждение на гражданите от демократично избраното ръководство, което може да компрометира легитимността на механизмите за делегиране на властта и на политическите институции, особено когато значителни демографски или социално-икономически групи са структурно изключени от изборното участие (Norris, 2002, стр. 17–19). В резултат на това политиките все повече отразяват интересите на по-малки, привилегировани и политически активни групи, което води до несправедливо разпределение на властта, и запазване на съществуващите социални неравенства. Обратно, по-високата избирателна активност, особено сред подпредставените групи, се счита за съществена характеристика на функционалните демокрации (Lijphart, 1997).

Избирателната активност е и мярка за политическа ефикасност, изразяваща колективните убеждения в силата на всеки глас да формира както състава на управлението, така и резултатите от неговите политики (Niemi и съавт., 1991). Следователно по-високите равнища отразяват възприятията за собствено овластяване и по-висока гражданска култура, което засилва легитимността на институциите и задълбочава връзката между държава и граждани (Hetherington & Husser, 2012). Тя е изразител и на обхвата на социалните мрежи, както и на нивата на взаимно доверие в общността (Putnam, 2000, стр. 338–340).

Избирателната активност като показател за социална промяна и стабилност

Изборите са един от най-важните катализатори за мирна социална промяна, тъй като предлагат структурно средство за изразяване на политическите предпочитания и за персонални промени в органите на управление, което позволява политическа преориентация, а понякога дори и мащабно преустройство на обществените отношения. Чрез изборите, гражданите могат да променят курса на правителствената политика и да приспособяват институционалните механизми към възникващите социално-политически реалности така, че управлението да остане отзивчиво към техните ценности и интереси (Powell, 1986). Ето защо избирателната активност е показател за способността на обществото да насочва исканията за социална промяна чрез институционални процедури. Вплитайки политическата конкуренция и

промяна в институционалната рамка на изборното съревнование, високата избирателна активност намалява опасностите от дестабилизация и разпад на обществото (Huntington, 1991, стр. 99–102). Така тя се утвърждава като един от показателите за стабилност и устойчивост на демократичния ред. Високите нива на участие показват споделени убеждения в демократичните норми и ценности (Putnam, 2000, стр. 141–144). Когато гражданите виждат в изборите валиден път за изразяване на политическите си интереси, потенциалът за конфликти и фрагментация намалява, а резултатът е по-сплотено общество.

Ограничения

Въпреки че избирателната активност е много силна конвенционална операционализация на изборното участие, няколко методологически ограничения налагат известна предпазливост. Макар да е пряк измерител на електоралната ангажираност, тя дава само косвено отражение на други форми на въвлечане, като по този начин може да подцени тяхното влияние. Понякога, **бойкотът** като въздържане от формално участие в избори е активна форма на политическа позиция. Още повече, избирателната активност дава количествена представа за електоралното участие, но е слабо информативна по отношение на неговото качество. По-високата активност не означава непременно автентично-осъзнато участие, а може да се дължи на социален натиск, правна принуда или пристрастно медийно въздействие.

Сравненията между различни избирателни системи могат да бъдат подвеждащи, ако институционалният контекст не се отчита адекватно, тъй като те могат да са генератор на силни стимулиращи или възпиращи структурни въздействия за избирателната активност. В такива случаи, отделянето на реалните политически ефекти от системно заложените структурни влияния е трудна задача. По-специално, международните сравнения на избирателната активност изискват контекстуализирани корекции, адекватни на културните и институционални различия, които в противен случай могат да доведат до погрешни заключения за относителната гражданска ангажираност или равнищата на здравословно демократично участие в различните държави. Освен това данните, обобщени на национално равнище, могат потенциално да прикриват специфични за дадени групи системни неравенства и бариери пред участието и по този начин да ограничават обяснителната сила на избирателната активност спрямо локални явления и процеси. Активността е също силно чувствителна към специфичния контекст на дадени избори. Тя често се повишава в условията на поляризирани избори или такива с голям залог, но намалява в условията на вяла конкуренция или предизвестен резултат. Тази контекстуално-дефинирана волатилност, съчетана с отчетливата сезонност в динамичните редове, води до значителни колебания в стойностите ѝ в електоралния цикъл.

В допълнение, данните за избирателната активност отразяват само участието и не дават обяснение на причините и мотивите за

неучастие. Ето защо използването на избирателната активност като единствен измерител на електорална ангажираност крие риск от опростяване на нейната сложност до степен, в която анализът се свежда до обикновен редукционизъм с минимален обяснителен потенциал.

Не трябва да се пренебрегва и фактът, че статистическите данни за избирателната активност често са предмет на манипулации. Промените в правилата за регистрация на гласоподавателите или в изборните закони, или дори практики като купуване на гласове, сплашване или принуда, могат да изкривят тази статистика и да обезсилят произтичащите от нея аналитични заключения. Рискът се увеличава при непрозрачни изборни процеси, а когато липсват солидни гаранции за качеството на изборите, дори самата избирателна активност може да бъде подвеждаща.

Използването на този показател като оперативна мярка обаче допринася за развитието на политологията като наука, като я привежда в съответствие с основните принципи на емпиричния анализ и репликацията на научните резултати. Той е мощен индикатор, позволяващ проверката на хипотези, валидирането на теории и конструирането на прогностични модели (King и съавт., 1994).

Методология

За да проучим глобалните и регионалните исторически модели, използваме **линейна регресия** като традиционен метод за изследване на тенденциите в изборното участие (Franklin, 2004; Lewis-Beck & Skalaban, 1989). Той позволява количественото определяне на средния темп на промяна във времето, като дава ясна представа за динамиката на избирателната активност през последните десетилетия (Gelman & Hill, 2007, стр. 12–15) и се изразява като:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x + \epsilon$$

където y означава избирателната активност, x представлява времето (годината на изборите), β_0 е свободен член, β_1 е коефициентът за наклон на регресионната линия (показващ средната промяна в избирателната активност за една година), а ϵ обобщава грешката. В този контекст свободният член няма реален смисъл, тъй като отразява стойността на показателя в нулевата година, което е ирелевантно спрямо целта на анализа. Основният ни интерес е съсредоточен върху коефициентите за наклон и за определеност R^2 , който измерва степента, в която моделът обяснява дисперсията в избирателната активност.

В анализа използваме и **смесени линейни модели**, включващи като предиктори нивото на демократично развитие на държавите и съвкупния ефект на случайни фактори, обобщаващ ненаблюдаваните флуктуации във времето. Този подход е особено ефективен в анализа на

йерархични или групирани данни, при които наблюденията не са напълно независими, какъвто е случаят с панелните динамични редове за избирателната активност в множество държави (Raudenbush & Anthony, 2002). Формално, моделът се изразява като:

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \times X_{i,t} + u_i + \epsilon_{i,t}$$

където $Y_{i,t}$ е избирателната активност за страна i в година t , $X_{i,t}$ е индексът за демокрация на Economist Intelligence Unit за страната i , β_0 е свободен член, който отразява базовата избирателна активност, когато индексът за демократичност е равен на нула, β_1 е коефициентът за наклон, който показва промяната в избирателната активност при увеличаване на индекса за демократичност с една единица, u_i обобщава ефекта на случайните, ненаблюдавани, но специфични за страната фактори, а $\epsilon_{i,t}$ е идиосинкратичната грешка. Този подход ни позволява да оценим както фиксираните ефекти на демократичното развитие върху избирателната активност, така и случайните ефекти от уникалните характеристики на отделните държави, които биха могли да влияят на избирателната активност в течение на времето (Snijders & Bosker, 1999). С този модел преодоляваме проблема с потенциалната автокорелация и ненаблюдаваната хетерогенност, които обичайно присъстват при анализа на дълги времеви редове (Field и съавт., 2012).

На следващата стъпка, **разширяваме смесения линеен модел**, като добавяме лаг на **зависимата променлива** (избирателната активност) като фактор. По този начин отчитаме ефекта на избирателната

активност в предходните избори за тази в настоящите, като допълнение на останалите предиктори (Arellano & Bond, 1991; Baltagi, 2005):

$$Y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \times X_{i,t} + \beta_2 \times Z_{i,t-1} + u_i + \epsilon_{i,t}$$

където $Y_{i,t}$ е избирателната активност за страна i в година t , $X_{i,t}$ е индексът за демокрация за страната i , $Z_{i,t-1}$ е избирателната активност за страната i в година $t - 1$, β_0 е свободен член, отразяващ базовата избирателна активност, когато всички фактори са равни на нула, β_1 е коефициентът, приложим към индекса за демокрация, показващ промяната в избирателната активност при неговото увеличение с една единица, β_2 е коефициентът, приложим към избирателната активност в предходната изборна година, u_i обобщава случайните ефекти, отразяващи ненаблюдавани фактори, специфични за страната, а $\epsilon_{i,t}$ е идиосинкратичната грешка.

За по-сложния **времеви анализ на** избирателната активност използваме **ARIMA(p,d,q)** моделиране (Вох и съавт., 2008; Enders, 2014, стр. 92–95), което включва три компонента. Авторегресивният компонент предполага, че текущите стойности на редовете могат да бъдат прогнозирани въз основа на техните минали стойности и се изразява като:

$$AR: \phi_p(L)(y_t - \mu) = a_t$$

където $\phi_p(L)$ е AR полином от порядък p , L е факторът на закъснение, y_t е динамичният ред, μ е средната стойност на реда, а a_t е бял шум. Интегрираният компонент отразява стационарността, която е критично допускане за валидност на модела, и се изразява като:

$$I: y'_t = y_t - y_{t-1}$$

Където y'_t е диференцираният ред. Накрая, пълзящата средна отразява влиянието на случайни шокове, изразени като линейна комбинация от текущ и минал бял шум:

$$MA: \theta_q(L)a_t = \varepsilon_t$$

където $\theta_q(L)$ е MA полином от порядък q , L е факторът на закъснение, a_t е белият шум, а ε_t обобщава грешката.

Тези модели притежават значителна **прогностична сила** и позволяват да се **предвиждат** бъдещи нива на избирателната активност въз основа на исторически данни. Те включват надеждна диагностика за пригодност на модела, за да се гарантира валидността и надеждността на резултатите (Chatfield, 2004, стр. 67–70; Hyndman & Athanasopoulos, 2018, стр. 89–91; Shumway & Stoffer, 2017, стр. 140–145).

За да изолираме по-комплексните ефекти на демократичното развитие, тестваме за **причинно-следствени връзки по метода на Грейнджър**. Той е особено полезен при определяне на прогностичната сила на динамични редове чрез диференцирането им до постигане на стационарност като предпоставка за точни каузални заключения

(Granger, 1988; Hamilton, 1994, стр. 444–449). Тези тестове не предоставят модел в традиционния пряк смисъл, а проверяват хипотезата дали миналите стойности на един динамичен рег (X) помагат за прогнозиране на бъдещите стойности на друг динамичен рег (Y) и се определя като:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^n \beta_i \times X_{t-i} + \epsilon_t$$

Където Y_t е процентът на избирателна активност в година t , X_{t-i} отразява стойностите на индекса за демокрация (за лагове $i = 1; n$), α и β_i са коефициенти, а ϵ_t представлява грешката. Този подход позволява да определим дали колебанията в демократичното развитие предхождат и потенциално предизвикват промени в изборното участие.

В последната глава от дисертацията, прилагаме **логистичен регресионен анализ**, за да оценим вероятността на намеренията да се гласува в бъдещи избори като функция на набор от определени предиктори и контроли, изразена като:

$$P(Y = 1 | \mathbf{X}) = \frac{1}{1 + e^{-\mathbf{X}\boldsymbol{\beta}}}$$

където $\mathbf{X} = [1, X_1, X_2, \dots, X_k]^T$ е векторът на предикторите, включително константа 1 за свободния член; $\boldsymbol{\beta} = [\beta_0, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k]^T$ е векторът на коефициентите в модела; а $P(Y = 1 | \mathbf{X})$ е вероятността за положителен резултат (който в нашия случай е намерението да се гласува), като се има предвид посоченият вектор на предикторите.

Отделно от описаните статистически техники, използваме и изследването на отделни **казуси** в описанието на значими примери за приложни изборни реформи в добре развити демокрации. Като очертават историческия контекст, мотивите, процесите на прилагане и резултатите от тях, тези примери дават представа за адаптивността и въздействието на избирателните системи като фина настройка на консолидираните демокрации.

Подбор на случаи и агрегиране на данните

За да осигурим съпоставимост на случаите при изследването на начина, по който избирателните системи формират избирателната активност, ограничаваме анализа си единствено до **функционалните демокрации**. Демократичните държави осигуряват базово равнище на **политически права** и **граждански свободи**, необходими за пълноценна политическа конкуренция. В същото време недемократичните режими манипулират изборните резултати и ограничават конкуренцията, като по този начин размиват ефектите от избирателните системи. Освен това демократичните държави обикновено предоставят по-консистентни, изчерпателни и прозрачни данни за изборите, което позволява валиден и надежден статистически анализ (Przeworski и съавт., 2000, стр. 11–27).

За **подбора на случаи** използваме Индекса за демокрация на Economist Intelligence Unit (EDI), който оценява нивата на демократично развитие в света въз основа на пет категории, включително избирателен процес,

плурализъм, политическо участие и политическа култура. Държавите, които получават оценка над 8, се определят като пълноценни демокрации, а тези, които получават оценка от 6 до 7,9, се считат за демокрации с недостатъци. Тази систематична класификация осигурява сравнителна **хомогенност** по отношение на демократичните показатели в нашата извадка (Economist Intelligence Unit, 2023, стр. 3–4).

Аналитични изводи и резултати

Регионални тенденции в избирателната активност

Периодът непосредствено след Втората световна война, както е показано в Таблица 3, се характеризира с необичайно високо ниво на участие, като средната избирателна активност в световен мащаб е 78,19%.

Таблица 3 Средна избирателна активност по региони и десетилетия (%)

Регион	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2020
Глобален	78,19	77,38	77,42	76,61	76,99	71,39	68,05	66,57	62,42
Африка	N/A	64,79	66,91	61,65	75,17	63,30	64,38	61,37	55,96
Азия	59,83	66,94	74,72	71,79	73,73	74,75	70,12	69,15	65,80
Латинска Америка	69,83	70,84	70,59	73,37	74,83	67,81	66,98	68,80	62,72
Северна Америка	75,55	74,50	80,33	70,86	70,43	67,21	62,42	63,61	64,94
Източна Европа	N/A	94,59	96,35	98,11	79,95	72,26	61,31	58,41	53,83
Северна Европа	80,87	80,30	83,42	83,81	81,54	76,08	72,84	71,98	69,74
Южна Европа	85,58	80,28	87,54	86,10	81,94	78,31	71,89	65,46	63,77
Западна Европа	88,65	87,59	84,73	85,09	82,11	76,38	75,92	71,03	67,33
Океания	96,13	95,24	85,81	82,27	80,29	79,34	71,67	73,55	68,76

Източник: Международна база данни на IDEA за избирателната активност (2024 г.).

Оттогава насам обаче се наблюдава ясен спад, който достига своята кулминация през последните десетилетия маркирайки кризата на съвременната представителна демокрация.

Регионалните динамики могат да бъдат разделени в три широки категории въз основа на историческите траектории и съвременните динамики: региони с исторически висока избирателна активност, последвана от плавен спад, региони с ранни пикове и резки спадове, както и региони с умерена стабилност на избирателната активност и едва скорошни спадове.

Първата група, включваща Северна, Южна и Западна Европа, и Океания, демонстрира висока избирателна активност в периода между 40-те и 70-те години на XX век, дължаща се на демократични традиции, висока мобилизация на избирателите и гражданска активност. След края на Студената война обаче избирателната активност постепенно намалява и в рамките на едно десетилетие процентът на участие спада до около 70%, което отразява комбинация от фактори, включващи застаряване на населението, намаляване на доверието в политическите институции, икономически кризи, нарастващ популизъм и спад в мобилизацията на избирателите. Независимо от това, демократичните структури в тези региони остават сравнително стабилни и с най-високи нива на избирателна активност в световен мащаб.

В Източна Европа и Африка се наблюдават ранни пикове на избирателната активност, последвани от резки спадове. В Източна Европа избирателната активност по време на комунистическата ера е изключително висока поради задължителността на гласуването и държавния контрол върху личния живот на гражданите, след което показва рязък и постоянен спад в рамките на преходите към демокрация през 90-те години на XX век, достигайки нива, близки до 50% в последното десетилетие. По подобен начин избирателната активност в Африка достигна своя връх от 75% през 80-те години на XX в. В годините непосредствено след деколонизацията и първите години на независимост, последвани от траен спад до 56% в последните години. Тези значими спадове свидетелстват за наличието на специфични предизвикателства в преходните и постконфликтните общества, характеризиращи се с нестабилност, слаби демократични институции и нарастващо разочарование от демократичното управление. И в двата региона, системните промени и дефицитите в управлението водят до сходна динамика на участието, въпреки големите контекстуални и културни различия.

Страните от Азия, Северна и Южна Америка регистрират умерена избирателна активност до края на XX век, с по-малки колебания до последните десетилетия. В Северна Америка избирателната активност достига своя връх през 60-те години на XX век, в Латинска Америка през 70-те и 80-те години, а в Азия през 90-те, което съвпада с икономическото развитие и демократичната консолидация в

съответните региони. В следващите раздели използваме както прости, така и по-сложни статистически техники, за да моделираме тези тенденции и да прогнозираме бъдещите нива на избирателната активност с цел да разберем какво определя участието в изборите, включително нетните ефекти на избирателните системи по отношение на демократичната легитимност, представителността и гражданската активност.

Линейният регресионен анализ на глобално равнище разкрива, че избирателната активност намалява средно с около 0,2 процентни пункта всяка година в световен мащаб. Много високата стойност на R^2 показва, че приблизително 64% от дисперсията в активността се обяснява от модела, което свидетелства за силна линейна зависимост между нея и времето като предиктор, а изключително ниската p -стойност потвърждава статистическата значимост на това заключение. Регистрираният спад изобразява широко разпространени промени в политическата ангажираност, отразяващи нарастването на политическата апатия и неудовлетвореността от политическите институции, както и поколенческата промяна в социалните ценности (Franklin, 2004), като подчертава загрижеността за здравето на представителната демокрация и важността на разбирането на факторите, които стоят в основата на тази динамика.

Низходящата тенденция е статистически значима за всички региони, с изключение на азиатските страни. Тя поражда опасения относно

демократичната легитимност на представителното управление, тъй като по-ниското участие може да доведе до по-голямо отчуждение на гражданите от политическите институции, което допълнително ще засили апатията и разочарованието, водещи до обща ерозия на доверието в демокрацията (Norris, 2018).

Макар заключенията на линейния модел да са информативни, те срещат няколко значителни ограничения. Те предполагат постоянен темп на изменение, което може да не отразява колебания или внезапни промени, причинени от моментни събития (Gujarati & Porter, 2009, стр. 205–207). Освен това моделът предполага линейност, а тенденциите в избирателната активност може да са нелинейни, което изисква по-сложни техники за моделиране, улавящи потенциалните циклични или експоненциални изменения в динамичните редове (Vox и съавт., 2008).

Резултатите от **ARIMA моделирането** показват, че нито авторегресивните компоненти, нито пълзящите средни са статистически значими на глобално равнище, което предполага, че избирателната активност в световен мащаб не се определя от миналите си стойности, сътресения или грешки. Сравнително високите р-стойности предполагат, че тази тенденция се влияе от множество фактори, които може да не бъдат обхванати от простите зависимости на динамичните редове. Регионалните авторегресионни коефициенти също са общо взето статистически незначими (на ниво 0,05), което предполага, че избирателната активност се влияе по-скоро

от външни фактори, характерни за всеки изборен цикъл, отколкото от дългосрочни исторически тенденции. Източна Европа е ярко изключение, в което статистически значимият и отрицателен авторегресионен коефициент показва реакционно приспособяване към предходните изборни цикли. С изключение на Източна Европа, регионалните пълзящи средни стойности са отрицателни и статистически значими, което подчертава трайното въздействие на минали сътресения. Това означава, че неочаквани събития, като политически кризи, смени в курса на политиките или в обществените нагласи, обикновено оказват трайно негативно влияние върху избирателната активност в следващите избори.

Диагностичният тест на Люнз-Бокс показва минимална автокорелация в остатъците, което означава, че регионалните модели са надеждни. Жарк-Бера тестовете за Азия, Източна и Северна Европа, и Океания показват статистически значими отклонения от нормалността в избирателната активност, които могат да отразяват изключителни събития или социални промени. Значимата хетероскедастичност в Африка, Азия и цяла Европа предполага, че дисперсията в избирателната активност отразява динамичните политически и социално-икономически условия, както и различните нива на демократизация в тези региони.

Изводите от ARIMA модела потвърждават, че избирателната активност е по-чувствителна спрямо епизодични сътресения,

отколкото към исторически тенденции. Вариативността на диагностичните тестове предполага, че характерът и причините за шоковете в избирателната активност се различават значително в различните контексти. В политически нестабилните региони те може да произтичат от системни предизвикателства, докато в стабилните демокрации вероятно отразяват епизодични събития или промени в стратегиите за мобилизация на избирателите.

Получените от моделирането коефициенти позволяват да се **прогнозират равнищата на избирателната активност през следващото десетилетие**. Прогнозите за отделните региони се различават, като в някои се очаква относителна стабилност, а в други – леки дългосрочни колебания. На глобално равнище, избирателната активност ще се стабилизира в интервала 62-63%. Под тази обща стабилност обаче се крият някои големи регионални различия. Докато прогнозите за Африканския регион и Южна Европа на практика съвпадат с глобалните тенденции, за Северна и Южна Америка те са по-високи и варират в рамките на 65-66%. Прогнозното равнище за Азия и Океания е сравнително високо и се стабилизира около 68%, което вероятно се дължи на нововъзникващи демократични практики, ръст в населението и политическата мобилизация. Единствено за Северна и Западна Европа прогнозата надхвърля 70%, което е свидетелство, че за утвърдените демокрации в тези региони, по-активното политическо участие е норма. Диаметрално противоположната прогноза за избирателната активност в Източна Европа с нива от около 59% би могла да се обясни с

относително големите икономически неравенства, политическата нестабилност и неефективните политически институции, които подкопават общественото доверие и взаимодействие. Когато интерпретираме прогнозираната регионална динамика, трябва да отчитаме относително високата степен на неопределеност в дългосрочните прогнози. Избирателната активност е фактор, който реагира на непредвидени събития, резки политически смени или големи технологични трансформации, които могат да променят очакваните модели на участие. Следователно, не конкретните оценки, а разликите в равнищата между отделните региони са по-информативни и надеждни.

Тенденции в активността при различните видове системи

Концептуализирането на хибридните системи, и по-конкретно на ПМ моделите, като отделен клас в нашата таксономична рамка, позволява да се анализира тяхното въздействие върху поведението на избирателите в сравнение с други системи, като по този начин се постига по-добро разбиране за това как различните избирателни конфигурации влияят на демократичната легитимност, представителността и участието.

Анализът на избирателната активност в **мажоритарните** демокрации показва, че въпреки отчетливите ѝ флуктуации във времето, не се наблюдава ясна дългосрочна тенденция. Това означава, че тя се влияе в по-голяма степен от конкретните изборни цикли, актуалните

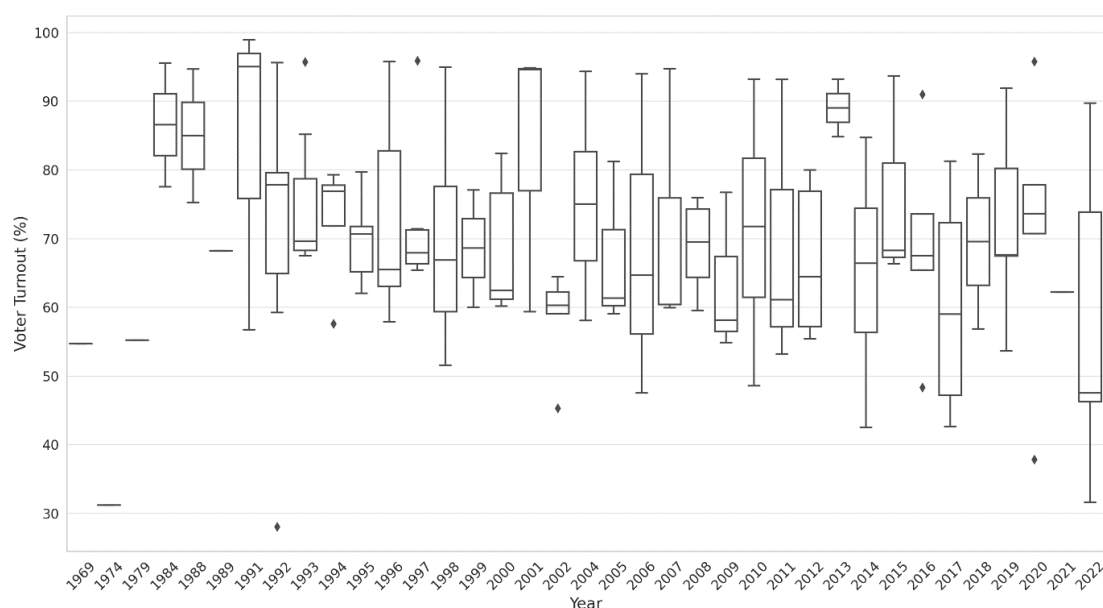
политическите събития и промените в обществените нагласи по отношение на изборния процес и управлението. Таблица 4 визуализира избирателната активност в двете подгрупи демокрации в сравнителен план.

Таблица 4 Описателни статистики за избирателната активност в мажоритарните демокрации

Статистика	Непълноценни демокрации	Пълноценни демокрации
Брой (n)	95	51
Средна стойност (%)	69,14	71,78
Стандартно отклонение (%)	15,34	14,46
Минимум (%)	28,07	42,64
25-ти персентил (%)	59,19	61,15
Медиана (%)	68,65	68,28
75-ти персентил (%)	77,93	81,06
Максимум (%)	98,92	95,77

Въпреки че пълноценните демокрации демонстрират малко по-високи средни равнища на участие, медианите на двете разпределения са относително сходни. Това означава, че централните тенденции в двете групи не се различават съществено. Въпреки това, поради наличието на една атипична стойност (28,07%) в съвкупността на несъвършените демокрации, наблюдаваният размах на дисперсията при тях е значително по-широк. Двете разпределения се различават и по отношение на горния квартил, което може да означава наличието на по-ефективни модели за мобилизация и участие на избирателите в тези страни.

Значителните годишни разлики в избирателната активност и при двата вида демокрации показват, че тя се влияе от множество фактори, които могат да варираят значително в различните изборни цикли. Макар че медианното участие остава относително стабилно през годините, абсолютният и интерквартилният размах показват големи колебания. Идентифицираните девет отклонения представляват избори с изключително високи или ниски нива на избирателна активност в сравнение с типичния размах за конкретната година. Това са или случаи на аномално изборно участие, или аномалии в данните (фигура 2).

Фигура 2 Годишни вариации на избирателната активност в мажоритарните демокрации

Теоретично, пропорционалните системи би трябвало да насърчават изборното участие, понеже разпределението на мандатите в легислатурите е в тясно съответствие с разпределението на гласовете между партиите. От своя страна това осигурява честно представителство, което прави въздействието на участието върху

политическите резултати по-ефективно. Данните за избирателната активност от последните четири десетилетия обаче показват, че участието в тези демокрации спада осезаемо през 80-те и продължава да пада, но с по-умерени темпове в годините след това. Линеиният регресионен анализ на тази тенденция сочи постепенно намаляване на средната избирателна активност с около 0,58 процентни пункта годишно за целия период.

Контролирайки за нивото на демократично развитие, установяваме, че пълноценните демокрации се представят значително по-добре, което предполага, че качеството и почтеността на демократичните институции потенциално имат решаващо значение за насърчаване на по-високото участие в изборите в страните с пропорционални избирателни системи (Таблица 5). Макар висока като цяло, средната избирателна активност в непълноценните демокрации е по-ниска от тази в пълноценните, при които и дисперсията е по-малка. По-високото стандартно отклонение в демокрациите с дефицити е показателно за по-голямата политическа нестабилност и по-ниското обществено доверие в изборните процеси. Разликите, обобщени в Таблица 5, показват че макар пропорционалните системи да са насочени към повишаване на представителността, общият политически контекст и качеството на демокрацията оказват значително влияние върху тяхната ефективност в насърчаването на изборното участие.

Таблица 5 Описателни статистики за избирателната активност в пропорционалните демокрации

Статистика	Непълноценни демокрации	Пълноценни демокрации	Общо
Брой (n)	275	121	396
Средна стойност (%)	68,16%	75,06%	70,27%
Стандартно отклонение (%)	14,32%	11,88%	13,97%
Минимум (%)	31,95%	42,22%	31,95%
25-ти персентил (%)	58,38%	68,49%	60,87%
Медиана (%)	68,46%	77,44%	71,34%
75-ти персентил (%)	77,34%	84,27%	80,44%
Максимум (%)	97,16%	91,71%	97,16%

Многофакторните линейни модели, които прилагаме в дисертацията, като цяло показват, че в по-развитите демокрации, участието в изборите също е по-високо. Базовата избирателна активност в пропорционалните демокрации, при хипотетична стойност на индекса за демокрация равна на нула, е приблизително 39% и е статистически значима на ниво 0,01. За всяка единица увеличение на показателя за демокрация, избирателната активност нараства с 4,15 процентни пункта (този ефект също е статистически значим на ниво 0,01). Моделът отчита висока вътре-групова дисперсия, която отразява колебанията в стойностите на показателя, дължащи се на специфични разлики между държавите. Това от своя страна е индикативно за наличието на значителен кумулативен ефект от други, ненаблюдавани фактори, в допълнение към влиянието на индекса за демокрация.

Тази дисперсия предполага наличието на значителна хетерогенност в отделните страни по отношение на базовата избирателна активност

и на начина, по който демократичното развитие влияе на нейната динамика. От своя страна, хетерогенността би могла да се дължи на различия в културните и историческите модели на участие, институционалните рамки или социално-икономическите условия, характерни за всяка от страните в извадката. На практика, тези национални специфики оказват съизмеримо, а в някои случаи дори по-силно влияние върху участието от измерената чрез операционализацията на EIU степен на демократичност. Това налага включването на допълнителни фактори в модела, които потенциално да отчетат по-голямата част от необяснената дисперсия в изборното участие.

Добавяйки равнищата на активност в миналите избори като независима променлива, индексът на демокрация губи статистическата си значимост. За сметка на това, предишните нива на участие показват значително положително въздействие върху настоящите. Всеки процентен пункт увеличение при тях се изразява в 0,83 процентни пункта по-висока текуща активност. По-важно, включването на този фактор в модела води до драстично намаляване на вътре-групова дисперсия от 122,599 на 4,744, което допълнително подчертава определящия ефект на миналите стойности на участието върху настоящите, по-специално в групата на пропорционалните демокрации.

За да изследваме допълнително ефектите от миналите стойности на показателя за демократично развитие в повече от един лаг (стъпки назад във времето), използваме **Грейнджър тестовете за причинност**. Резултатите показват едва гранична значимост на коефициента за причинност и то единствено във втория лаг. Това означава, че промените в качеството на демокрация евентуално могат да оказват определящо влияние върху избирателната активност не в непосредствено предстоящите, а в последващите избори. В по-общ план значимите въздействия на индекса за демокрация върху избирателната активност не са самостоятелни, а се дължат в по-голяма степен на систематичното му взаимодействие с пропорционалната избирателна система.

В групата от страни, използващи **смесени избирателни системи**, пълноценните демокрации показват значително по-висока средна избирателна активност в сравнение останалите (Таблица 6). Дисперсията при тях, както се вижда от стандартното отклонение, също е по-ниска, което показва по-консистентни равнища на участие между страните през годините.

Трендът за цялата извадка показва значителна динамика, за чието обяснение използваме векторна авторегресия (VAR). Тези модели разглеждат всяка променлива като функция на собствените си минали стойности, както и на миналите стойности на всички останали променливи в системата, което ги прави подходящи за изследване на

корелациите между динамични ресто (Lütkepohl, 2005, стр. 86–93; Stock & Watson, 2015, стр. 351–358). Резултатите, от анализа обаче не са статистически значими и не дават основания за валидни заключения.

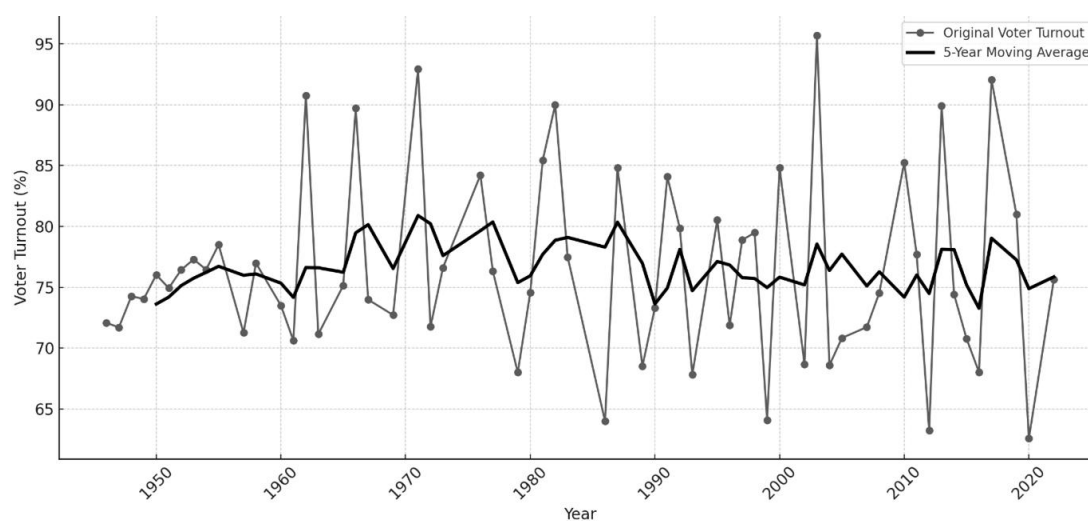
Таблица 6 Обобщаващи статистически данни за избирателната активност в смесени системи

Статистика	Непълноценни демокрации	Пълноценни демокрации	Общо
Брой (n)	58,00	48,00	106,00
Средна стойност (%)	65,82	69,18	67,34
Стандартно отклонение (%)	13,88	9,74	12,24
Минимум (%)	37,44	46,01	37,44
25-ти персентил (%)	52,92	59,94	58,67
Медиана (%)	68,85	70,03	69,10
75-ти персентил (%)	75,51	76,96	76,49
Максимум (%)	91,50	88,28	91,50

Грейнджър тестовете за причинност, проведени и в двете посоки, за да се прецени дали промените в индекса за демокрация могат да предскажат динамиката в избирателната активност и обратно, също не дават статистически значим резултат. В четирите теста лага р-стойностите са над конвенционалното ниво от 0,05. Следователно, резултатите и от двата метода показват, че в групата на гържавите, използващи смесени избирателни системи, не се открива връзка между електоралното участие и качеството на демокрацията както статично за целия период, така и в динамика назад във времето, а тези изводи са валидни и в двете посоки.

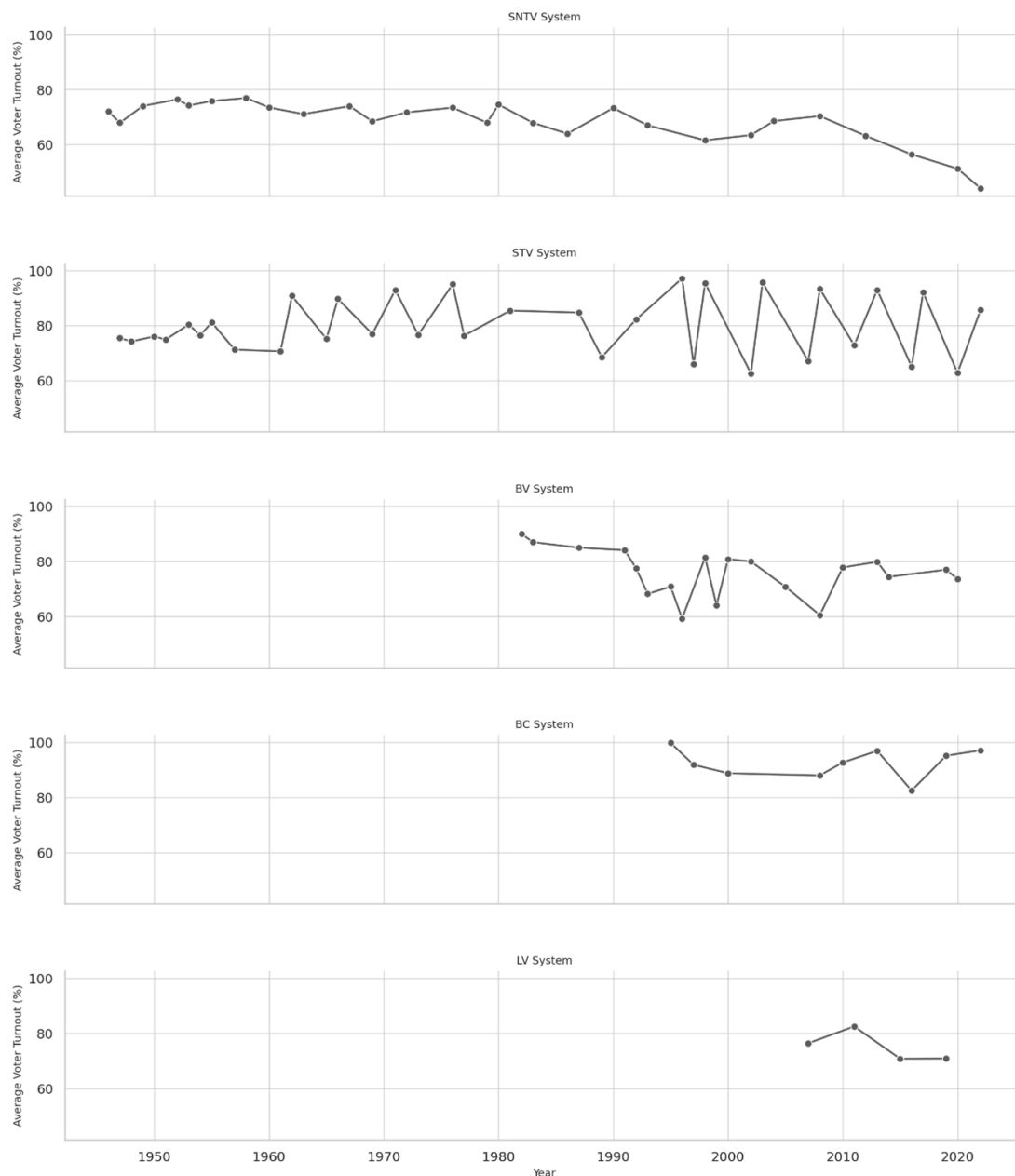
Използваният в дисертацията нов таксономичен подход извежда **хибридните избирателни системи** като отделен клас, което позволява

да проверим специфичната за тях динамика на участието. В практическо отношение, това би позволило по-добре да се оцени тяхната ефективност, която има известни теоретични основания. Например по-големите възможности за избор и гъвкавите механизми за гласуване в тези системи, увеличават реално тежестта на всеки глас за определянето на крайния резултат. Това прави участието качествено по-смислено и потенциално би мотивирало избирателите в по-голяма степен на това основание. От друга страна, процедурната сложност на гласоподаването в тези системи може да затрудни или дори да откаже от участие потенциални гласоподаватели.

Фигура 3 Динамика на избирателната активност в демократичните държави с ПМ избирателни системи

Тенденцията в средната избирателна активност в демократичните държави, прилагащи ПМ системи, е представена във Фигура 3. Въпреки силните колебания, общият тренд остава относително стабилен, като през повечето години стойностите му са в интервала между 70% и 85%.

Фигура 4 Динамика на избирателната активност в различните ПМ системи

За да се изчистят колебанията между отделните страни, които рефлектират в годишни отклонения и да се открие дългосрочната перспектива, изглаждаме реда с 5-годишна пълзящата средна, която стабилизира избирателната активност в интервала от 73% до 82% за целия период. Това означава, че нивата на участие в страните с ПМ системи се определят от относително постоянни базови фактори от

40-те години до днес. Единичният преносим глас и блоковото гласуване се характеризират със значителна динамика в стойностите (Фигура 4), изразяваща се в резки скокове и спадове в последователен порядък. Единичният непреносим глас, Борда методът и ограниченият вот демонстрират по-стабилни тенденции, очертаващи относително стабилни модели на участие във времето.

Таблица 7 обобщава динамиките в петте различни ПМ системи, изразени в средна активност, стандартно отклонение и средногодишен темп на изменение. Най-висока е средната активност при Борда метода, а най-ниска при единичния непреносим глас, което потенциално се дължи на маргинализацията на избирателите в резултат от сложни партийни стратегии, особено характерни за Япония до реформата през 1994 г., когато системата е заменена със смесена паралелна. Най-голяма е дисперсията в единичния преносим глас, което се вижда и с просто око във Фигура 4.

Таблица 7 Обобщение на тенденциите в избирателната активност в различните ПМ системи (%)

ПМ система	Средна активност	Стандартно отклонение	Годишно изменение
Борда метод (BC)	91,87	4,54	+0,29
Блоково гласуване (BV)	74,41	5,51	+0,51
Ограничен вот (LV)	74,82	4,38	-0,93
Единичен непреносим глас (SNTV)	59,71	7,80	-1,97
Единичен преносим глас (STV)	79,47	10,51	-0,33

Средногодишните изменения са положителни при Борда и блоковото гласуване, а при останалите маркират нетен спад, който за преносимия глас е пренебрежим, но при непреносимия е почти два процента годишно. Тези динамики показват, че от гледна точка на участието, най-добри резултати дават ВС и STV, а в по-малка степен и блоковото гласуване.

Това наблюдение има **важни практически импликации**. Тези три системи се различават от останалите две по структурата на гласоподаване. ВС и SNT са на практика преференциални, а BV позволява повече от един глас за различни кандидати. Оказва се, че системите, предоставящи смислена възможност на избирателите да изразяват отношение към повече или дори всички кандидати са и тези, в които участието е най-високо и устойчиво в годините.

За да проверим статистически тези наблюдения, използваме ANOVA модел третиращ отделните ПМ системи като независими извадки по отношение на избирателната активност. Резултатите доказват наличието на статистически значими разлики, отразяващи по-скоро спецификите в структурата на бюлетината и стратегическите изисквания, отколкото фундаментално разминаване в дизайна на системата. Въпреки че и петте системи включват гласуване за индивидуални кандидати $V(i)$, SNTV и LV изискват строго стратегическо гласуване. В тези системи концентрацията на гласове за по-малко кандидати в рамките на многомандатни райони може да увеличи

объркването на избирателите и да доведе до диспропорционални резултати, което потенциално обезкуражава участието.

За да определим конкретните гвойки системи, обуславящи статистически значимите разлики, регистрирани в ANOVA модела, използваме Тъки пост-хок тест, който е подходящ за сравняване на множество групи от наблюдения, като контролира повишения риск от грешка тип I, която може да възникне при многократни сравнения (Cohen, 2008, стр. 293–295). Резултатите сочат, че Борда методът е по-ефективен от другите по отношение на избирателната активност. Това предполага, че той може да е по-успешен при мобилизирането на гласоподавателите или че се прилага в специфичен национален и културен контекст, с присъщо високо ниво на участие. SNTV има значително по-ниски нива на избирателна активност в сравнение с другите системи, което предполага проблеми с мобилизацията на избирателите или неудовлетворение, както беше обсъдено вече, което допълнително отразява фундаменталните различия в структурата на гласоподаване между тези системи.

Нашият статистически анализ дава представа за това как избирателните системи формират моделите на електорално участие и по-широкото качество на демократична ангажираност. Макар че институционалните рамки оказват забележимо въздействие, разнообразието на наблюдаваните резултати показва колко е важно да се вземат предвид исторически вкоренените политически традиции и

контекстуални рамки. Дори в относително стабилните демокрации, сложността на изборните формули, политическата конкуренция и мотивациите на избирателите не са нито прости, нито еднозначни (Renwick, 2018). С това преминаваме към анализа на избирателната активност в условията на реформи. В следващите раздели представяме как системите се адаптират с времето, как променящите се правила и политическият натиск трансформират динамиката на избирателната активност и как промените оформят дългосрочните траектории на демократичното участие.

Електорално участие в условията на реформи

Динамиката на демократичното управление в постоянно променяща се среда изисква баланс между стабилност и адаптивност на избирателните системи. Стабилността осигурява приемственост, предсказуемост и доверие, тъй като последователността във времето осигурява солидна основа за политическа конкуренция, която укрепва легитимността (Horowitz, 1985, стр. 142–165). Прекалената ригидност обаче води до остаряване на системите, което проличава при сблъсък с нови предизвикателства. Адаптивността позволява пренастройване в съответствие с променящите се социални изисквания и критерии за демократично представяне (Bauböck, 2007, стр. 2401–2409; Vowles и съавт., 1998).

Постигането на равновесие в преходните демокрации е още по-трудно. По-пропорционалните рамки често се представят по-добре в тези

условия, тъй като могат да задоволяват различни интереси, да смекчават конфликтите и да насърчават широкообхватни коалиции (Reynolds, 1999, стр. 67–71). Въпреки това историческото наследство, социалните разцепления и ограниченията на ресурсите изискват по-скоро индивидуални подходи, отколкото еднотипни решения, адаптиране на глобалните практики и утвърдени механизми към местните условия (Töttemeyer, 2010). Това означава, че изборните реформи са основен аспект на демократичното управление. Те привеждат изборните системи в съответствие с динамичните социално-политически и технологични условия. Тъй като системите за представителство и участие се адаптират в отговор на възникващите предизвикателства, когато се установят недостатъци в представителността, почтеността или ефективността се налагат корекции и трансформации.

Ниските равнища на участие, общественото недоволство или нарастващата поляризация често предизвикват дебати за преконфигуриране на изборните институции. Тези реформи, независимо дали става дума за цялостни реструктурирания или за отделни корекции, са насочени към привеждането на изборните механизми в съответствие с нормативните цели и да осигурят тяхната адаптивност към разнообразните културни и политически условия (Renwick & Pilet, 2016). Те могат да разширят изборното право, да променят начина, по който гласовете се превръщат в мандати, или да въведат механизми, засилващи дескриптивната представителност на

подпредставени групи (Htun, 2004, стр. 242–253; Krook & Norris, 2014, стр. 5–15).

Въз основа на предходно обсъдените идеи за електоралното участие и поведение, както и за изборната почтеност, нашето изследване на изборните реформи показва как демократичните системи се учат от натрупания опит и реагират на него. Те се задвижват от динамичното взаимодействие между вътрешен натиск, международни влияния и императивите за поддържане на легитимно управление във времето, като се различават значително по обхват, амбиция и потенциални ефекти.

Интегрирането на технологиите в изборните процеси едновременно стимулира и определя реформите. Цифровите инструменти, анализите на големи обеми от данни и платформите на социалните медии са трансформиращи по своята същност и се предполага, че тяхното приемане води до системни промени в управленските структури и демократичните практики (Flichy, 2006, стр. 215). Новите технологии за гласуване обещават да повишат точността, ефективността и достъпността на изборите (Madise & Martens, 2006). Приложенията на системите за електронна регистрация на гласоподаватели (EVR), системите за биометрична регистрация (BRS) и помощните технологии вече оптимизират административните процедури, като намаляват ръчните грешки и значително увеличават достъпността на гласуването (Gelb & Clark, 2013, стр. 50–52; Gelb & Metz, 2018, стр. 43;

Goodman & Stokes, 2020, стр. 1160–1162; James, 2016, стр. 135–137; Norden и съавт., 2006, стр. 89).

Електронните машини за гласуване (EVM) намират широко приложение в държавите с голямо население, като опростяват процеса на гласуване и преодоляват логистичните предизвикателства пред администрацията. Няколко държави въвеждат и системи за онлайн гласуване (OVS) в различни видове избори. Естония е световният първопроходец в използването им. Нейният опит е много ценен в определянето на възможността за провеждане на сигурни електронни избори в технологично напреднали условия (Alvarez и съавт., 2009; Vassil & Weber, 2011).

Рисковете от хакерски атаки и неоторизиран достъп представляват сериозни технологични предизвикателства за тези системи и подхранват продължаващите дебати около компромисите, свързани с тях, като много експерти се застъпват за придържане единствено към хартиените бюлетини. Многобройни случаи, разкриващи възможности за пробив в сигурността, алармират за значителната предразположеност на тези системи към манипулации, което е повод за приоритетно разработване на надеждни мерки за киберсигурност и резервни механизми, позволяващи одити и вторични преброявания (Appel & Stark, 2020, стр. 528–530; Goodman, 2010; Persily, 2017; Rid, 2020, стр. 88; Springall и съавт., 2014, стр. 705–710; Taylor, 2010).

Усъвършенстваните постоянни заплахи (APT), експлоатиращи технологичните уязвимости на системите в продължителни периоди от време, допълнително изискват международно сътрудничество, непрекъснато наблюдение и усъвършенствани инструменти за откриване на пробойните (Ellena & Petrov, 2018, стр. 15–18). Нововъзникващите блокчейн технологии имат потенциала да направят революция в тази област, предлагайки децентрализиран, проверим и защитен от фалшификации метод за записване на гласовете, гарантирайки интегритета на данните и позволявайки проследяване на действията, при същевременно запазване на анонимността на гласоподавателите. Тяхната децентрализирана структура премахва зависимостта от йерархични органи, като намалява уязвимостта от манипулации или кибератаки (Нао & Ryan, 2017). Въпреки че са все още в експериментален етап на развитие, те имат значителен потенциал за повишаване на сигурността на изборите (McCorry и съавт., 2017, стр. 357–360; Zheng и съавт., 2017, стр. 562).

В дисертацията ни е направен преглед на всички значими промени в изборителните системи в демократичните държави по света от разпадането на СССР до 2024 г. Преобладават промените в непълноценните демокрации, които представляват двадесет и три от двадесет и деветте записа. Това показва, че реформите често са реактивни мерки, предназначени да се справят с недостатъците в демократичната легитимност и ефективност, а не проактивни начинания, целящи подобряване на вече функциониращи системи.

В Таблица 8 са представени средните нива на избирателна активност в различните избирателни системи непосредствено след въвеждането им. Данните показват, че при най-простите системи, като мажоритарните например, се наблюдава най-висока избирателна активност след въвеждането, от средно 79,71%. Заслужава да се отбележи, че въпреки голямата си сложност, ПМ системите постигат втория по големина резултат в това подреждане като между тях и класираните на трето място смесени системи има забележителна разлика.

Таблица 8 Средна избирателна активност по избирателни системи след приемането им

Вид избирателна система	$\overline{VT}$ (%)
Мажоритарни	79,71
Персонализирани многомандатни	73,98
Смесени	66,85
Пропорционални	65,69

Конкретният вид на реформата също оказва влияние върху избирателната активност. Както е показано в Таблица 9, най-голямо средно увеличение на избирателната активност (28,78 %) се наблюдава в случаите, когато е извършен преход от пропорционална към мажоритарна система, докато преходът в обратна посока води до най-значителен спад, възлизащ на 10,19 %.

Таблица 9 Промяна в средната избирателна активност според вида реформа на избирателната система

Вид реформа	$\bar{\Delta}$ (%)
ПМ към смесена	-2,96
ПМ към мажоритарна	6,45
Смесена към пропорционална	-0,56
Смесена към мажоритарна	8,34
Пропорционална към смесена	-4,36
Пропорционална към мажоритарна	28,78
Мажоритарна към ПМ	-3,74
Мажоритарна към смесена	-0,35
Мажоритарна към пропорционална	-10,19

Ефектите, наблюдавани при ПМ и смесените системи, са по-комплексни. Скромно увеличение от 6,45% се регистрира при преминаване от ПМ към мажоритарна. Обратно, при преминаването от ПМ към смесена система се наблюдава лек спад от 2,96%. Двадесет и деветте избирателни реформи, анализирани в настоящото изследване, са проведени в осемнадесет държави и отразяват разнообразни политически системи, институционални рамки и социално-икономически контекст. Ето защо, въпреки че тези реформи представляват значителни структурни промени, насочени към решаването на различни проблеми, свързани с политическото представителство, честността на изборите и гражданското участие, тяхното въздействие върху равнищата на активност разкрива разнообразни ефекти.

Изследване на казуси

Седемте кратки **казуса**, представени в седмата глава, разкриват спектър от подходи към изборните реформи и институционалното изграждане, всеки от които е формиран в специфичен исторически, културен и политически контекст. Въпреки разнообразието си, тези случаи съвкупно илюстрират ключови модели в проектирането и развитието на изборителните системи. Подборът им отразява желанието да се изследват системи с различни приоритети, които съдържат различни компромиси между конкуриращи се цели. Тези компромиси подчертават основното предизвикателство при проектирането на изборителни системи: намирането на баланс между представянето на социалното многообразие и осигуряването на функционално управление. Мажоритарната система в Обединеното кралство осигурява стабилност, но за сметка на включването в едно все по-нехомогенно общество, докато германската смесена система е пример за баланс между персонализирано представителство и пропорционалност. Установяването на пропорционалния модел в Нидерландия е насочено към преодоляване на дълбоките социални разделения, френската система в два тура се институционализира, за да се преодолее политическата нестабилност, а преходът на Япония към паралелната система е насочен и към ограничаване на корупцията, наред с други цели. Като цяло тези реформи отразяват необходимостта от привеждане на изборните механизми в съответствие със специфичните изисквания на управлението, социалното сближаване и

общественото доверие. Те демонстрират и потенциал за инструментализация отвъд конкретните системни приложения, но и като отговор на по-широки предизвикателства.

Основният извод от това сравнение е, че нито една избирателна система не може да бъде универсално приложима или оптимална. Тяхната ефективност е функция от приспособимостта им към политическата култура, социалните структури и историческия опит, което подчертава значението на съобразените с контекста стратегии за реформи. Ето защо, приносът на изследването на различни избирателни системи се състои в разкриването на основните компромиси в ефективността на изборния дизайн в конкретни приложения.

Ефектите от въвеждането на машинното гласуване в България

Съвременната електорална динамика в България отразява комплексното взаимодействие между посткомунистическото наследство, трансформиращият потенциал от членството в ЕС и постоянната вътрешнополитическа динамика и фрагментация. След падането на комунистическия режим през 1989 г. в страната се провеждат множество местни, парламентарни и президентски избори в условията на многопартийност, а формалните демократични институции постепенно се консолидират. Въпреки това много наблюдатели отбелязват, че тази привидна консолидация е съпътствана от постоянни предизвикателства. Широко споделените

твърдения за купуване на гласове, граматично ниското доверие в политическите партии и неспособността на редица фрагментирани парламенти да формират устойчиви коалиционни правителства, заедно с нарастващото чувство за умора на избирателите от честите предсрочни избори, водят до безпрецедентен спад в избирателната активност (ODIHR, 2023, стр. 15).

Между 2013 и 2021 г. българският обществен дебат за изборна реформа често се фокусира върху два основни въпроса. Първият засяга големия брой недействителни бюлетини в някои райони, за които съществуват предположения, че биха могли да се дължат на умишлени действия на секционните комисии или объркване на избирателите. На второ място са повтарящите се твърдения, че организирани мрежи купуват гласове, особено в маргинализирани или социално-неравнопоставени райони, като плащат в брой или заплашват със спиране на достъпа до местни ресурси (ODIHR, 2023). Макар че поредица от правителства приемат все по-строги наказания за подобни практики, нееднозначното им прилагане и слуховете за тайни сделки продължават да съществуват. Критици твърдят, че ако българските власти не могат да изкоренят подобни практики на местно равнище, никаква чисто процедурна или технологична реформа не може да възстанови доверието в изборните резултати.

В този контекст, още през 2014 г. се появяват предложения за въвеждане на електронно гласуване, като поддръжниците твърдят, че

тези мерки ще намалят възможността за човешка грешка, ще ускорят преброяването на гласовете и ще сведат до минимум възможностите за изборни измами. След серия от пилотни изпитвания в подбрани избирателни секции през 2016 и 2019 г., се приемат изменения в Изборния кодекс, с които се въвежда задължително машинно гласуване във всички избирателни секции с повече от триста избиратели. Импулсът за тези промени се ускорява след оспорваните парламентарни избори през април 2021 г., които довеждат до фрагментиран парламент и големи спекулации относно предполагаеми нередности при гласуването. Към датата на предсрочните избори от юли 2021 г. регулациите на Централната избирателна комисия (ЦИК), с които се прилагат новите изисквания на Изборния кодекс, правят задължителна употребата на стандартизирани електронни машини за гласуване в около 70% от приблизително тринадесетте хиляди избирателни секции на територията на страната и извън нея, превръщайки се в едно от най-мощните общонационални приложения на такава технология в Европа (ODIHR, 2023).

Публичните възприятия за тези промени са разнопосочни. Проучвания на общественото мнение, проведени в края на май 2021 г., показват, че приблизително 47,3% от анкетираните одобряват машинното гласуване, 48,9% са скептично настроени, а останалите не са сигурни (Gallup International Balkans, 2021). Това не е изненадващо, предвид бурния контекст към дадения момент. Страната преминава през серия от предсрочни парламентарни избори между 2021 и 2023 г., безпрецедентни

нива на политическа нестабилност и променящи се коалиции, които често не успяват да сформират стабилни правителства.

До април 2023 г. в България се провеждат четири парламентарни вота за по-малко от две години с частично или по-широко използване на машини за гласуване, поради постоянните изменения на Изборния кодекс между електоралните цикли. Въпреки това избирателната активност остава относително стабилна около исторически ниски нива от порядъка на 2,5 милиона гласа или малко над 40% от имащите право, обозначавайки едно от най-ниските равнища в демократичната история на България (Central Electoral Commission, 2023).

Следователно, вместо да стимулира участието, ефектът от въвеждането на машинното гласуване може дори да е отрицателен, обезкуражавайки по-малко цифрово-грамотните граждани. Тези изводи обаче отразяват обществения дискурс в България, който се формира въз основа на наблюдаваните електорални модели на агрегирано равнище или анекдотични разкази. Малко са съществуващите систематични наблюдения за това как отделните гласоподаватели възприемат и използват или избягват машинното гласуване, нито как тези възприятия се пресичат с по-широките нагласи към демокрацията и нейните институции.

За да запълни тази празнина, последната глава на дисертацията представя емпиричен анализ на национално представително проучване сред 1699 респонденти, проведено между 10 и 30 април 2024 г. Теренната

работа е проведена в сътрудничество с Лабораторията за изборни системи и технологии (ЛИСТ) към Софийския университет при разработването и реализацията на интервюта от типа "лице в лице." Изследването е насочено към имащите право на глас (български граждани на възраст 18 и повече години), като се използва двустепенна процедура за клъстерна, случайна извадка.

За да установим как въвеждането на машинното гласуване се отразява на възприятията и поведението на избирателите на индивидуално ниво, проучването включва въпроси за прекия опит и оценка на технологията. Самооценката на честотата на използване на машините в изборите след мащабното им въвеждане през 2021 г. показва, че повече от две трети от избирателите имат някакъв досег и опит с машините, като около 35% съобщават, че винаги или почти винаги се възползват от тази възможност, за разлика от други 31,5%, които никога не са я използвали.

Що се отнася до увереността в честността на машинното гласуване, регистрираме значителна амбивалентност и скептицизъм в мненията, разпределени между 39% относително уверени, 38,5% по-скоро скептични и 21% неопределени. На въпроса за потенциалните предимства на машинното гласуване (с възможност за няколко отговора) най-често изтъкваните са по-бързата обработка на резултатите (60,7%), намаленият брой недействителни бюлетини (29,5%) и пониженият потенциал за измами (21%). Само 5,4% са убедени,

че няма никакви предимства от машините, а 10,2% предпочитат да не отговарят на този въпрос. Що се отнася до основните опасения, свързани с технологията, преобладаващо се открояват рискът от хакерски атаки или манипулации (41%), техническите неизправности и проблеми (40,8%) и трудностите за някои избиратели (37,7%).

Възприятията и употребата на машинното гласуване се различават според демографската група. По-младите респонденти (под 30 г.) съобщават за по-честа употреба на машинно гласуване (57%), но също така са по-склонни да се притесняват от хакерски атаки (над 45 г.). По-голям дял от възрастните респонденти (60+) съобщават, че никога не са използвали машина (64%) поради подозрения свързани с технологията, трудности при използването или страх от объркване и грешки. Респондентите с висше образование са по-уверени в машинното гласуване (44%) и са по-склонни да го използват по-често. Повечето от деклариращите етническа принадлежност, различна от българската, или нямат мнение, или предпочитат да не отговарят на въпросите за доверието и използването на машините. В ограничен брой от тези интервюта, в отделни бележки са описани опити на местни лидери да възпрепятстват или да повлияят върху процеса на машинно гласуване, което предполага по-високи нива на сплашване и принуда сред тези групи. С изключение на селските райони с преобладаващи секции с по-малко от 300 избиратели, където гласуването е възможно само с хартиени бюлетини, в столицата и големите градове се наблюдава

тенденция машинното гласуване да бъде предпочитано като цяло, но моделите са разнопосочни.

Тези описателни констатации подчертават сложните и често противоречиви реакции към въвеждането на машинното гласуване в България. Въпреки че значителна част от респондентите оценяват по-бързите резултати и намаляването на броя на недействителните бюлетини, мнозина остават обезпокоени от възможните манипулации. За да разберем по-добре какви са последиците от тези нагласи за избирателната активност, прилагаме формално моделиране, като използваме три модела за анализ на пост-стратифицираната, претеглена извадка.

Първият модел, позволява да се оценят ефектите само на контролните променливи. Той показва, че всяка допълнителна година във възрастта на респондента, леко увеличава шансовете за гласуване на следващите избори, което е в съответствие с общоприетите констатации, че по-възрастните граждани са по-склонни към участие. Няма статистически значим ефект от пола или нивото на урбанизация и само гранично значим отрицателен коефициент за етническата принадлежност, който предоставя ограничено доказателство, че представителите на етническите малцинства са по-малко склонни да участват в бъдещи избори. От друга страна, респондентите с висше образование показват статистически значима и стабилно по-висока вероятност да гласуват следващия път.

Един от най-силните предиктори е предишното участие в парламентарните избори през април 2023 г., тъй като вероятността тези, които са гласували тогава, да планират участие отново е около два пъти по-голяма, в сравнение с останалите, което предполага силен ефект на формирани навици за участие. Макар и не толкова интензивно, доверието в парламентарната институция също е силно значим и положителен фактор, предполагащ по-висока вероятност за бъдещо участие. Опитът с купуване на гласове не е статистически значим предиктор на участието, но ако беше, то неговата стойност щеше да подсказва, че опитът или знанието за съществуващ изборен клиентелизъм обезкуражава бъдещо участие.

Вторият модел показва слабо положително влияние на предишното гласуване с машина. След като включим и доверието в третия модел, ефектът спада и става статистически незначим, което означава, че голяма част от прекия ефект от използването е опосредствана от възприятията на хората за машините, а не от самото им използване. По този начин доверието се оказва ключов прогностичен фактор в последния модел. При запазване на другите фактори константни, респондентите, които вярват в честността на машинното гласуване, са значително по-склонни да участват в следващите избори. Тази констатация подчертава психологическото или възприятно измерение на новите технологии за гласуване: убеждението, че системата е честна и сигурна, повишава желанието за участие като цяло.

Тези резултати разкриват, че индивидуалните убеждения относно машинното гласуване и доверието в институциите са мощни предиктори на бъдещите намерения за електорално участие. Въпреки това, по-широкият контекст в България, характеризиращ се с институционално недоверие, мрежи за купуване на гласове и неадекватни избирателни списъци, продължава да оказва негативно структурно влияние върху желанието за участие. В този смисъл, макар че подобряването и насърчаването на доверието в системите за машинно гласуване може да доведе до скромни резултати по отношение на избирателната активност, вкоренените проблеми на политическия цинизъм и клиентелизма изглежда остават основните пречки пред повишаването на реалната ангажираност.

Научни приноси

Тази дисертация има няколко взаимосвързани приноса към научната литература по електорални изследвания, като предлага както концептуален, така и емпиричен напредък в разбирането на начина, по който избирателните системи функционират, променят се и оказват влияние върху изборното поведение и участие.

Подобряване на електоралните типологии

Основният принос на тази работа се състои в изясняването и разширяването на съществуващите типологии на избирателните системи. Съществуващите обяснения често се опират на

конвенционалните категории мажоритарна, пропорционална и смесена, в обясненията си за транснационалните различия в представителството и управлението (Lijphart, 2012, стр. 134–147; Reynolds и съавт., 2005). Това стандартно етикетуване обаче често смесва различни структурни признаци или поставя нетипичните системи в широки "смесени" категории, без да отчита адекватно структурните разлики в тяхната механика.

Въпреки че в полето на електоралните изследвания съществува споделено разбиране, че големината на района и структурата на бюлетината оказват влияние върху разпределението на местата, много от широко разпространените класификации все още разчитат на изходната мярка за степента на диспропорционалност, при обозначаване или сравнение на системите (Norris, 2004; Rae, 1971). В настоящата дисертация систематично показваме, че подобни критерии, основани на резултатите, могат да пропуснат съществени различия в системната конструкция. Тяхното заместване със структурата на бюлетината и големината на района осигурява по-стабилен метод за класификация.

Може би най-иновативният елемент, представен в тази работа, е идентифицирането на персонализираните многомандатни системи като фундаментално различен феномен. За разлика от смесените системи, които използват отделни мажоритарни и пропорционални компоненти, РМ формулите интегрират персонализираното гласуване и

пропорционалното разпределение на мандатите в един механизъм. Този принос разрешава дълггодишните проблеми с класификацията на някои конкретни системи в класическите таксономии.

Основавайки типологията на стабилни, специфични за дигитална характеристики, а не на последващото разпределение на местата, дисертацията намалява риска от понятийно разтягане. По този начин, новата рамка постига по-голяма обяснителна последователност: избирателна система, класифицирана като ПМ, остава такава във времето, дори ако външните условия променят резултатите от гласуването от повече пропорционални към по-малко пропорционални. Това концептуално усъвършенстване обогатява сравнителните изследвания, като предоставя възпроизводима класификационна система, която бъдещите изследвания могат да възприемат, за да осигурят консистентна идентификация на избирателните формули. В обобщение, първият основен принос на дисертацията е в подобряването на понятийния инструментариум на електоралните изследвания, предоставящо възможност за по-прецизни анализи на това как структурните характеристики формират политическите резултати в различни контексти.

Емпирични данни за системните ефекти и динамиката на избирателната активност

Вторият важен принос на дисертацията произтича от обширното емпирично изследване на моделите на електорално участие в

следвоенните демокрации. Обобщената глобална тенденция показва значителен спад от приблизително 0,2 процентни пункта годишно, но дисертацията разкрива, че съществуват големи различия между регионите, зрелостта на демокрациите и типовете системи. По-сложните статистически модели изясняват как някои от тези системи се оказват по-чувствителни към сътресения, докато други се характеризират с условна устойчивост. Тези резултати хвърлят по-детайлна светлина върху начина, по който екзогенните условия се сблъскват с институционалния дизайн.

Традиционните мажоритарни, пропорционални и смесени модели се охарактеризират с тенденциозен спад, но предефинираните ПМ системи показват неспецифична динамика. В дисертацията са представени данни, че при определени условия, ПМ формули като ВС и STV, поддържат умерена до висока избирателна активност, отчасти защото избирателите възприемат като смислени съревнованията между индивидуални кандидати, възползвайки се същевременно от по-широките предимства на многомандатните райони по отношение на представителността. В други условия обаче, сложността на ПМ системите корелира с обръкване на избирателите и понижено участие.

По-важно, че анализът показва как нито една институция не може да смекчи или обърне тенденциите на спад в избирателната активност в световен мащаб. Вместо това, системните ефекти силно зависят от благоприятстващи политически култури, институционално доверие и

разбираеми процедури за гласуване (Blais & Dobrzynska, 1998; Franklin, 2002). Дисертационният труд разчита на синергия между методите за моделиране на времевите редове и панелни данни за анализ на участието в изборите, надхвърлящ моментните снимки и напречни сечения, предоставяйки възможност за наблюдение на ключови събития като големи корупционни скандали, въвеждане на електронно гласуване или промени в партийната система, които имат потенциала да предизвикат циклични или трайни ефекти върху избирателната активност (Box и съавт., 2008; Enders, 2014). Разграничавайки краткосрочните смущения от дългосрочните тенденции, изследването прецизира начина, по който тълкуваме "кризисните" наративи за демократичното участие. Някои процеси, възприемани като кризи, може да са преходни отражения на циклично разочарование, докато други сигнализират за по-дълбоки структурни трансформации.

Тези количествени резултати показват как дисертационният труд подчертава ролята на изборната архитектура – структура на бюлетината, големина на района, наличие или отсъствие на персонализация – за сложното формиране на преживяванията на избирателите. Картографирайки тези модели в продължение на почти осем десетилетия, изследването предлага солидна емпирична основа за преосмисляне на това как институционалният инженеринг може да стимулира или поддържа обществената ангажираност.

Заклучение

Свързвайки теоретични и понятийни разработки със съвременни аналитични техники, дисертацията демонстрира значението на диахронната перспектива при отчитане на взаимодействието между институционалната архитектура и еволюиращите социално-политически условия в контекста на трансформация на представителството и отчетността като основополагащи конструкции на съвременната изборна демокрация. Тяхната особена връзка е присъща на функционирането на избирателните системи и става видима в процеса на тяхната класификация. Властово-разпределителната функция на изборите, модулирана от системния дизайн, рационализира нормативния аспект на тази връзка, инкорпорирайки производните концепции за легитимност в по-сложните въпроси за това кой има право да упражнява властта, какво е добро управление, дали отговорността поставя граници на властта или какво е социална справедливост, всички преплетени в обясненията на обратната връзка между представителност и отчетност, особено в контекста на демокрацията.

С разширяване на обхвата на представителството, избирателните системи тенденциозно ограничават преките механизми за контрол (Golder & Stramski, 2010; Schwindt-Bayer, 2005). Въвеждането на квоти в законодателните органи, например, разширява описателната представителност за сметка на способността на избирателите да

гържат представителите отговорни, тъй като заемането на мандата се определя главно от изпълнението на критерий, основан на идентичността, а не на резултатите от дейността. Тази активистка форма на представителство често не успява да предостави възможност за отчетност в солидното значение на понятието, тъй като изборната санкция или поощрение се заместват с простото покриване на квотните изисквания.

За разлика от това, отчетността не се основава на компонента на агентството в представителството, а на принципа на делегираната власт и зависи от способността на управляваните да контролират и санкционират управляващите (Olsen, 2003). Колкото по-голяма е дистанцията между избирателите и овластените им представители, толкова по-слаб е потенциалът за смислен надзор. Този феномен може да бъде забелязан както в пропорционалните системи с големи многомандатни райони, така и в мажоритарните системи с подсигурени места (Lijphart, 2012). В крайна сметка, балансът между широкото представителство и пряката отчетност не е само въпрос на нормативно предпочитание на едното пред другото, а по-скоро е активен процес, който се определя от това доколко въввлечени в него са избирателите и представителите.

И двата фактора материализират същността на доверието и легитимността на управлението. Доверието, почиващо на субективни възприятия за справедливост и правосъдие, в крайна сметка засилва

склонността на управляваните да възприемат институциите като "честни" и "справедливи", дори ако доказателствата за това са ограничени или нееднозначни (Norris, 2011). Този акцент върху възприятията обяснява как режимите, манипулиращи информация или прибягващи до заблуда, все пак могат да създадат фасада на легитимност, ако успеят да поддържат общественото доверие (Schedler, 2013, стр. 31–35). Клиентелистките структури и практиките за купуване на гласове внасят съществени изкривявания в представителството, като показват, че дори внимателно проектираните избирателни системи могат да доведат до необективни резултати и порочни квази демократични институции (Birch, 1997; Hicken, 2011; Norris, 2014; Stokes и съавт., 2013; Wroe и съавт., 2013).

Участието, изразено като избирателна активност, но и като готовност за кандидатиране в избори, отразява по-дълбока отдаденост към доверие и легитимност. Тези, които отделят време и ресурси, за да участват в избори, демонстрират автентично доверие в институциите, което отразява сложното взаимодействие между лични умения, психологически мотиви, социални мрежи, културни норми и институционални параметри (Eijk и съавт., 2005; Franklin, 2002; Norris & Franklin, 1997; Verba и съавт., 1993; Verba & Kim, 1978; Verba & Nie, 1972).

В поляризирани контексти, психологическите привързаности и социалните идентичности могат да засилят или намалят

институционалните стимули и мотивации за участие, като по същество определят автентичността на представителството и стабилността на демократичното управление. Цифровизацията на политическите кампании и комуникации въведе фундаментална промяна в начина, по който се възприемат и осъществяват почтеността и участието в изборите. Тя модифицира както когнитивните, така и емоционалните аспекти на поведението на избирателите, трансформира стратегиите на политическите партии и кандидати и засилва йонизиращите ефекти на поляризацията за избирателите, социалните мрежи и общностите. Широкото приложно използване на микротаргетирането и персонализираните съобщения, сегментира обществото в самонавиващи се отломъци, податливи на манипулативни практики, като по този начин реконструира политическата реалност в изкривени и пристрастни посоки.

В същото време цифровите решения имат потенциала да рационализират участието в избори и да подобрят тяхната достъпност (Benvenisti, 2018; Herron & Wand, 2007; IDEA, 2017; Star & Bowker, 2006). Ако са подсиgurени със стабилни механизми за надзор и граждански гаранции за предотвратяване на манипулации и измами (Atkeson и съавт., 2009; Levin и съавт., 2009; Lewandowsky и съавт., 2017), технологичните иновации дават възможност за качествено по-добри изборни реформи. Свеждайки до минимум рисковете, свързани със сложните процедури за гласуване, те могат да бъдат инструментализирани в по-ефективни изборителни системи от

семейството на ПМ, за да се увеличи въвлечеността и овластеността на избирателите (Bormann & Golder, 2022; Farrell, 2011; Neto & Cox, 1997).

При условие че необходимите институционални предпоставки и политическа култура подпомагат правилното им функциониране (Elklit & Reynolds, 2005; Reynolds и съавт., 2005), ПМ системите предлагат решения, които увеличават както описателното многообразие, така и смисленото представителство. Идентифицирането на специфичните свойства на ПМ системите става възможно с тяхното типологизиране в рамките на нашата подобрена таксономия, изяснявайки аналитичната перспектива на сравнителния електорален анализ.

Нашият преглед на конвенционалните типологии, основани на диспропорционалността показва, че те не са в състояние да обхванат адекватно нюансирания спектър на съвременните избирателни механизми. Преминавайки от потенциално подвеждащи индикатори, базирани на резултатите, към структурата на бюлетините и големината на районите като основни класификатори, нашата таксономична рамка повишава обяснителната сила и методологическата прецизност на приложните изследвания (Norris, 2004; Taagerera, 2007). В крайна сметка концептуалната интеграция, представена в тази дисертация, подчертава значението на съчетаването на теоретични модели и емпирични анализи с времева чувствителност, за да се гарантира, че оценката на избирателните системи не е нито кვაзиисторическа, нито прекалено абстрактна.

Предизвикателства и ограничения

Важно ограничение на тази дисертация е възможността за генерализация на резултатите. Тя се основава върху набор от случаи в рамките на определен период от време. Екстраполацията на изводите спрямо различни исторически периоди или политически контексти може да изисква внимателно прекалибриране. Наличието на данни също ограничава възможността да се изследват всички измерения на съвременните изборни предизвикателства. Макар че в дисертацията се обсъждат клиентелизма, купуването на гласове, цифровата дезинформация и въвеждането на нови технологии за гласуване, това са бързо развиващи се явления, което усложнява усилията за изграждане на изчерпателни и стабилни набори от данни, позволяващи адекватен статистически анализ и моделиране на времеви редове.

Друго ограничение е свързано с тълкуването на резултатите. Структурният подход към класификацията на избирателните системи внася концептуална яснота, но не претендира за пълно и изолирано определяне на техните резултати. Влиянието на институциите, социалните фактори и политическите култури предполага, че идентични структурни конфигурации могат да доведат до различни резултати в несходни контексти. Нашите констатации насърчават тълкуването на класификациите и прозренията, представени тук, като отправни точки, а не като окончателни предписания. Институционалният дизайн е една от няколко променливи в единен

набор от историческо наследство, културни норми и стратегическо поведение на елитите, които заедно определят качеството на демокрацията.

И накрая, дългосрочните ефекти на хибридните системи изискват допълнително изучаване. По същия начин анализът на глобалното разпространение на цифровите технологии и съответните адаптивни реакции на политическите актьори изисква по-обширни транснационални бази данни, сложни техники за моделиране и адаптивни теоретични рамки. Като идентифицира тези нерешени въпроси и методологически предизвикателства, настоящата дисертация цели не само да развие съществуващото знание, но и да насърчи бъдещи изследвания, които могат да усъвършенстват и разширят нейните приноси.

Библиография

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 211–236. <https://doi.org/10.1257/jep.31.2.211>
- Alvarez, R. M., & Hall, T. E. (2008). *Electronic Elections: The Perils and Promises of Digital Democracy*. Princeton University Press.
- Alvarez, R. M., Hall, T. E., & Trechsel, A. H. (2009). Internet voting in comparative perspective: The case of Estonia. *Political Science & Politics*, 42(3), 497–505.
- Appel, A. W., & Stark, P. B. (2020). Evidence-Based Elections: Create a Meaningful Paper Trail, Then Audit. *Georgetown Law Technology Review*, 4(2), 523–541.
- Arellano, M., & Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *Review of Economic Studies*, 58(2), 277–297.
- Atkeson, L. R., Alvarez, R. M., & Hall, T. E. (2009). *Provisional voting in New Mexico*. Pew Charitable Trusts, The Center for the States, *Provisional Ballots: An*

http://www.pewcenteronthestates.org/initiatives_detail.aspx?initiativeID=54789

- Baldini, G., & Pappalardo, A. (2008). Choosing Electoral Systems: Consensus and Compromise. B. M. Gallagher & P. Mitchell (Ред.Кол.), *The Politics of Electoral Systems* (стр. 341–362). Oxford University Press.
- Baldini, G., & Pappalardo, A. (2009). *Elections, electoral systems and volatile voters*. Palgrave Macmillan.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (3rd ed.). John Wiley & Sons.
- Bauböck, R. (2007). Stakeholder Citizenship and Transnational Political Participation: A Normative Evaluation of External Voting. *Fordham Law Review*, 75(5), 2393–2447.
- Benvenisti, E. (2018). Upholding democracy amid the challenges of new technology: What role for the law of global governance? *European Journal of International Law*, 29(1), 9–82.
- Birch, S. (1997). Nomenklatura democratization: Electoral clientelism in post-Soviet Ukraine. *Democratization*, 4(4), 40–62.
- Birch, S. (2003). *Electoral Systems and Political Transformation in Post-Communist Europe*. Palgrave Macmillan.
- Blais, A., & Dobrzynska, A. (1998). Turnout in electoral democracies. *European Journal of Political Research*, 33, 239–261.
- Bormann, N.-C., & Golder, M. (2013). Democratic Electoral Systems around the world, 1946–2011. *Electoral Studies*, 32(2), 360–369. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.01.005>
- Bormann, N.-C., & Golder, M. (2022). Democratic Electoral Systems around the world, 1946–2020. *Electoral Studies*, 78, 102487. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.electstud.2022.102487>
- Box, G. E. P., Jenkins, G. M., & Reinsel, G. C. (2008). *Time Series Analysis: Forecasting and Control* (4th ed.). John Wiley & Sons.
- Caramani, D. (2004). *The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe*. Cambridge University Press.
- Central Electoral Commission. (2023). *Results: Elections for Members of Parliament 02 April 2023*. <https://results.cik.bg/ns2023/rezultati/index.html>
- Chatfield, C. (2004). *The Analysis of Time Series: An Introduction* (6th ed.). Chapman & Hall/CRC.
- Cheibub, J. A., & Przeworski, A. (1999). Democracy, elections, and accountability for outcomes. B. A. Przeworski, S. C. Stokes, & B. Manin (Ред.Кол.),

- Democracy, Accountability, and Representation*. Cambridge University Press.
- Coakley, J., & Gallagher, M. (2005). *Politics in the Republic of Ireland* (4th изд.). Routledge and PSAI Press.
- Cohen, J. (2008). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Colomer, J. M. (2004). *The strategy and history of electoral system choice* (Colomer, Ред.).
- Dahl, R. (1989). *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. Yale University Press.
- Dalton, R. J. (2008). Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*, 56(1), 76–98. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x>
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. Harper and Row.
- Duverger, M. (1954). *Political parties: Their organization and activity in the modern state*. John Wiley & Sons.
- Economist Intelligence Unit. (2023). *Democracy Index 2023: Age of Conflict*.
- Eijk, C. V, Franklin, M., & Klingemann, H.-D. (2005). How voters cope with the complexity of their environment. B H.-D. Klingemann (Ред.), *The comparative study of electoral systems*. Oxford University Press.
- Elklit, J., & Reynolds, A. (2005). A framework for the systematic study of election quality. *Democratization*, 12(2), 147–162.
- Ellena, K., & Petrov, G. (2018). *Cybersecurity in Elections: Developing a Holistic Exposure and Adaptation Testing (HEAT) Process for Election Management Bodies*. International Foundation for Electoral Systems.
- Enders, W. (2014). *Applied Econometric Time Series* (4th ed.). John Wiley & Sons.
- Farrell, D. M. (2011). *Electoral Systems: A Comparative Introduction* (2nd изд.). Palgrave Macmillan.
- Ferrara, F., Herron, E. S., & Nishikawa, M. (2005). *Mixed electoral systems: contamination and its consequences* (1st ed). Palgrave Macmillan.
- Field, A., Miles, J., & Field, Z. (2012). *Discovering Statistics Using R*. Sage Publications.
- Flichy, P. (2006). New media history. B *Handbook of New Media: Social Shaping and Social Consequences of ICTs*. <https://doi.org/10.4135/9781446211304.n9>

- Franklin, M. (2002). The dynamics of electoral participation. B L. LeDuc, R. Niemi, & P. Norris (Ред.Кол.), *Comparing democracies 2: New challenges in the study of elections and voting*. Sage Publications.
- Franklin, M. N. (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. Cambridge University Press.
- Gallagher, M., & Mitchell, P. (2005). Introduction to Electoral Systems. B *The Politics of Electoral Systems* (стр. 3–24). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/0199257566.003.0001>
- Gallup International Balkans. (2021, Май 21). *Poll on current topics*. <https://www.gallup-international.bg/44794/snap-poll/>
- Gelb, A., & Clark, J. (2013). Identification for Development: The Biometrics Revolution. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2226594>
- Gelb, A., & Metz, A. D. (2018). *Identification Revolution: Can Digital ID Be Harnessed for Development?*. Center for Global Development.
- Gelman, A., & Hill, J. (2007). *Data analysis using regression and multilevel/hierarchical models*. Cambridge University Press.
- Golder, M., & Stramski, J. (2010). Ideological Congruence and Electoral Institutions. *American Journal of Political Science*, 54(1), 90–106. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00420.x>
- Goodman, N. (2010). Online Voting: Security and Privacy Concerns. *Journal of Information Technology & Politics*, 7(2–3), 123–131.
- Goodman, N., & Stokes, L. C. (2020). Reducing the Cost of Voting: An Evaluation of Internet Voting's Effect on Turnout. *British Journal of Political Science*, 50(3), 1155–1167. <https://doi.org/10.1017/S0007123417000849>
- Granger, C. W. J. (1988). Some Recent Developments in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics* 39 (1–2): 199–211, 39(1–2), 199–211.
- Green, D. P., & Shapiro, I. (1994). *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*. Yale University Press.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics* (5th edition). McGraw-Hill.
- Hamilton, J. D. (1994). *Time Series Analysis*. Princeton University Press.
- Hansen, M. Herman., & Crook, J. A. . (1999). *The Athenian democracy in the age of Demosthenes: structure, principles, and ideology*. 447. <https://www.oupress.com/9780806131436/the-athenian-democracy-in-the-age-of-demosthenes/>
- Hao, F., & Ryan, P. Y. A. (2017). Blockchain technology in voting systems: Opportunities and challenges. B M. Brenner, K. Rohloff, J. Bonneau, A. Miller, P. Y. A. Ryan, V. Teague, A. Bracciali, M. Sala, F. Pintore, & M. Jakobsson (Ред.Кол.), *Financial Cryptography and Data Security: FC 2017 International*

Workshops, WAHC, BITCOIN, VOTING, WTSC, and TA, Sliema, Malta, April 7, 2017, Revised Selected Papers (стр. 474–488).

- Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, 2(04), 725–740. <https://doi.org/10.1017/S1537592704040472>
- Herron, E. S., Pekkanen, R. J., & Shugart, M. S. (2018). Terminology and basic rules of electoral systems. B. E. S. Herron, R. J. Pekkanen, & M. S. Shugart (Ред. Кол.), *The Oxford Handbook of Electoral Systems* (стр. 3–18). Oxford University Press.
- Herron, M. C., & Wand, J. (2007). Assessing partisan bias in voting technology: The case of the 2004 New Hampshire recount. *Electoral Studies*, 26(2), 247–261.
- Hetherington, M. J., & Husser, J. (2012). How trust matters: The changing political relevance of political trust. *American Journal of Political Science*, 56(2), 312–325.
- Hicken, A. D. (2011). Clientelism. *Annual Review of Political Science*, 14(1), 289–310. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.031908.220508>
- Horowitz, D. (1985). *Ethnic groups in conflict*. University of California Press.
- Htun, M. (2004). Is Gender like Ethnicity? The Political Representation of Identity Groups. *Perspectives on Politics*, 2(03), 439–458. <https://doi.org/10.1017/S1537592704040241>
- Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22(1), 127–156.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Hyndman, R. J., & Athanasopoulos, G. (2018). *Forecasting: Principles and Practice* (2nd ed.). OTexts.
- IDEA, I. (2017). *The Use of New Technologies in Electoral Processes*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Iyengar, S., & Westwood, S. J. (2015). Fear and Loathing across Party Lines: New Evidence on Group Polarization. *American Journal of Political Science*, 59(3), 690–707. <https://doi.org/10.1111/ajps.12152>
- James, T. S. (2016). The Effects of Centralising Electoral Management Board Design. *Policy Studies*, 38(2), 130–148. <https://doi.org/10.1080/01442872.2016.1213802>
- Katz, R. S., & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Carter Party. *Party Politics*, 1(1), 5–28.
- King, G., Keohane, R. O., & Verba, S. (1994). *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press.

- Kitschelt, H., & Wilkinson, S. I. (2007). Citizen–politician linkages: an introduction. B. H. Kitschelt & S. I. Wilkinson (Ред.Кол.), *Patrons, Clients, and Policies: Patterns of Democratic Accountability and Political Competition* (стр. 1–49). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511585869.001>
- Kostadinova, T. (2003). Voter Turnout Dynamics in Post-Communist Europe. *European Journal of Political Research*, 42(6), 741–759.
- Kreiss, D., & McGregor, S. C. (2018). Technology Firms Shape Political Communication: The Work of Microsoft, Facebook, Twitter, and Google With Campaigns During the 2016 U.S. Presidential Cycle. *Political Communication*, 35(2), 155–177.
<https://doi.org/10.1080/10584609.2017.1364814>
- Krook, M. L., & Norris, P. (2014). Beyond Quotas: Strategies to Promote Gender Equality in Elected Office. *Political Studies*, 62(1), 2–20.
<https://doi.org/10.1111/1467-9248.12116>
- Levin, I., Cohn, G. A., Ordeshook, P. C., & Alvarez, R. M. (2009). Detecting voter fraud in an electronic voting context: An analysis of the unlimited reelection vote in Venezuela. B 2009 *Electronic Voting Technology Workshop/Workshop on Trustworthy Elections*.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the “post-truth” era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353–369.
<https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>
- Lewis-Beck, M. S., & Skalaban, A. (1989). Citizen Forecasting: Can Voters See into the Future? *British Journal of Political Science*, 19(1), 146–153.
- Lijphart, A. (1994). Democracies: Forms, performance, and constitutional engineering. *European Journal of Political Research*, 25(1), 1–17.
<https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1994.tb01198.x>
- Lijphart, A. (1997). Unequal Participation: Democracy’s Unresolved Dilemma. *American Political Science Review* 91(1): 1–14., 91(1), 1–14.
- Lijphart, A. (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press.
- Lütkepohl, Helmut. (2005). *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. . Springer.
- Machover, M. (2012). The underlying assumptions of electoral systems. B D. S. Felsenthal & M. Machover (Ред.Кол.), *Electoral systems: Paradoxes, assumptions, and procedures* (стр. 3–9). Springer.
- Madise, Ü., & Martens, T. (2006). E-voting in Estonia 2005: The First Practice of Country-wide Binding Internet Voting in the World. B R. Krimmer (Ред.), *Electronic Voting 2006: 2nd International Workshop* (стр. 15–26). Gesellschaft für Informatik.

- McCorry, P., Shahandashti, S. F., & Hao, F. (2017). A Smart Contract for Boardroom Voting with Maximum Voter Privacy. В А. Kiayias (Ред.), *Financial Cryptography and Data Security* (стр. 357–375). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-70972-7_20
- McCoy, J., Rahman, T., & Somer, M. (2018). Polarization and the Global Crisis of Democracy: Common Patterns, Dynamics, and Pernicious Consequences for Democratic Polities. *American Behavioral Scientist*, 62(1), 16–42. <https://doi.org/10.1177/0002764218759576>
- Meredith, M. (2005). *The Fate of Africa: A History of Fifty Years of Independence*. PublicAffairs.
- Millar, Fergus. (2002). *The Roman Republic in Political Thought*. The University of Chicago Press. <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/distributed/R/bo43635309.html>
- Milton-Edwards, B. (1994). Jordan and the concept of facade democracy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20, 36–59. <https://pure.qub.ac.uk/en/publications/jordan-and-the-concept-of-facade-democracy>
- Neto, O. A., & Cox, G. W. (1997). Electoral institutions, cleavage structures and the number of parties. *American Journal of Political Science*, 41, 149–174.
- Niemi, R. G., Craig, S. C., & Mattei, F. (1991). Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study. *American Political Science Review*, 85(4), 1407–1413.
- Norden, L., Lazarus, E., Quesenbery, W., & Kimball, D. C. (2006). *The Machinery of Democracy: Voting System Security, Accessibility, Usability, and Cost*. Brennan Center for Justice at NYU School of Law.
- Norris, P. (2002). *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge University Press.
- Norris, P. (2004). *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790980>
- Norris, P. (2011). Cultural Explanations of Electoral Reform: A Policy Cycle Model. *West European Politics*, 34(3), 531–550. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.555982>
- Norris, P. (2014). *Why Electoral Integrity Matters*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107280861>
- Norris, P. (2018). Electoral Systems and Electoral Integrity. В E. S. Herron, R. J. Pekkanen, & M. S. Shugart (Ред.Кол.), *The Oxford Handbook of Electoral Systems* (стр. 490–512). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190258658.013.10>

- Norris, P., & Franklin, M. (1997). Social representation. *European Journal of Political Research*, 32(2), 185–210.
- ODIHR. (2023). *REPUBLIC OF BULGARIA EARLY PARLIAMENTARY ELECTIONS 2 April 2023 ODIHR Election Observation Mission Final Report*.
- Olsen, J. P. (2003). What is a Legitimate Role for Euro-citizens? *Comparative European Politics*, 1(1), 91–110. <https://doi.org/10.1057/palgrave.cep.6110001>
- Persily, N. (2017). Can Democracy Survive the Internet? *Journal of Democracy*, 28(2), 63–76. <https://doi.org/10.1353/jod.2017.0025>
- Powell, G. B. (1986). American voter turnout in comparative perspective. *American Political Science Review*, 80(1), 17–43.
- Przeworski, A., Alvarez, M. E., Cheibub, J. A., & Limongi, F. (2000). *Democracy and development: Political institutions and well-being in the world, 1950–1990*. Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Rae, D. W. (1971). *The political consequences of electoral laws* (2nd изд.). Yale University Press.
- Raudenbush, S. W., & Anthony, S. B. (2002). *Hierarchical Linear Models: Applications and Data Analysis Methods : Tom 2nd ed*. Sage Publications.
- Reeve, A., & Ware, A. (1992). *Electoral Systems: A Theoretical and Comparative Introduction*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315002002>
- Renwick, A. (2010). *The Politics of Electoral Reform: Changing the Rules of Democracy*. Cambridge University Press.
- Renwick, A. (2018). Electoral system change. B E. S. Herron, R. J. Pekkanen, & M. S. Shugart (Ред.Кол.), *The Oxford Handbook of Electoral Systems*. Oxford University Press.
- Renwick, A., & Pilet, J.-B. (2016). *Faces on the Ballot: The Personalization of Electoral Systems in Europe*. Oxford University Press.
- Reynolds, A. (1999). *Electoral systems and democratization in Southern Africa*. Oxford University Press.
- Reynolds, A., Reilly, B., & Ellis, A. (2005). Electoral System Design: the New International IDEA Handbook. B *Handbook series*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance.
- Rid, T. (2020). *Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare*. Farrar, Straus and Giroux.

- Ritter, D. P. (2014). *Façade Democracy*. B *The Iron Cage of Liberalism* (стр. 62–96). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199658329.003.0003>
- Rokkan, S. (1970). *Citizens, elections, parties: Approaches to the comparative study of the processes of development*. Universitetsforlaget.
- Sartori, G. (1970). Concept Misformation in Comparative Politics. *American Political Science Review*, 64(4), 1033–1053.
<https://doi.org/10.2307/1958356>
- Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Cambridge University Press.
- Schedler, A. (2013). *The politics of uncertainty: Sustaining and subverting electoral authoritarianism*. Oxford University Press.
- Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, socialism and democracy* (5th изд.). Allen & Unwin.
- Schwindt-Bayer, L. A. (2005). The incumbency disadvantage and women's election to legislative office. *Electoral Studies*, 24(2), 227–244.
- Shugart, M. S., & Wattenberg, M. P. (2001). Mixed-member electoral systems: A definition and typology. B M. S. Shugart & M. P. Wattenberg (Ред.Кол.), *Mixed-member electoral systems: The best of both worlds?* (стр. 9–24). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/019925768X.001.0001>
- Shumway, R. H., & Stoffer, D. S. (2017). *Time Series Analysis and Its Applications: With R Examples* (4th ed.). Springer.
- Snijders, T., & Bosker, R. (1999). *Multilevel analysis: An introduction to basic and advanced multilevel modeling*. Sage Publications.
- Springall, D., Finkenauer, T., Durumeric, Z., Kitcat, J., Hursti, H., MacAlpine, M., & Halderman, J. A. (2014). Security Analysis of the Estonian Internet Voting System. *Proceedings of the 2014 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security*, 703–715.
<https://doi.org/10.1145/2660267.2660315>
- Star, S. L., & Bowker, G. C. (2006). How to Infrastructure: The Role of Classification and Standards in Shaping Technology. B L. A. Lievrouw & S. Livingstone (Ред.Кол.), *Handbook of New Media: Social Shaping and Social Consequences of ICTs* (стр. 230–245). SAGE Publications.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (2015). *Introduction to Econometrics* (3rd ed.). Pearson Education.
- Stokes, S. C., Dunning, T., Nazareno, M., & Brusco, V. (2013). *Brokers, Voters, and Clientelism*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781107324909>

- Taagepera, R. (2007). Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems. *Predicting Party Sizes: The Logic of Simple Electoral Systems*, 1–320. <https://doi.org/10.1093/ACPROF:OSO/9780199287741.001.0001>
- Taagepera, R., & Shugart, M. S. (1989). *Seats and votes: The effects and determinants of electoral systems*. Yale University Press.
- Taylor, G. (2010). Constitutional Restrictions on Touch-Screen Voting Computers in Germany. *Election Law Journal: Rules, Politics, and Policy*, 9(4), 443–449. <https://doi.org/10.1089/elj.2010.9411>
- Tilly, C. (1975). *The formation of national states in Western Europe*. Princeton University Press.
- Tötemeyer, G. (2010). Namibia's Constitution, Democracy and the Electoral Process. B. A. Bösl, N. Horn, & A. du Pisani (Ред.Кол.), *Constitutional Democracy in Namibia: A Critical Analysis After Two Decades* (стр. 287–298). Macmillan Education Namibia.
- Vassil, K., & Weber, T. (2011). A bottleneck model of e-voting: Why technology fails to boost turnout. *New Media & Society*, 13(8), 1336–1354. <https://doi.org/10.1177/1461444811405807>
- Verba, S., & Kim, J.-O. (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. Cambridge University Press.
- Verba, S., & Nie, N. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. Harper and Row.
- Verba, S., Schlozman, K., & Brady, H. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Harvard University Press. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/j.ctv1pnc1k7>
- Verba, S., Schlozman, K. L., Brady, H., & Nie, N. (1993). Race, ethnicity, and political resources: Participation in the United States. *British Journal of Political Science*, 23, 453–497.
- Vowles, J., Aimer, P., Banducci, S., & Karp, J. (1998). *Voter's victory? New Zealand's first election under proportional representation*. Auckland University Press.
- Wroe, A., Allen, N., & Birch, S. (2013). The role of political trust in conditioning perceptions of corruption. *European Political Science Review*, 5(2), 175–195.
- Zheng, Z., Xie, S., Dai, H., Chen, X., & Wang, H. (2017). An Overview of Blockchain Technology: Architecture, Consensus, and Future Trends. *2017 IEEE International Congress on Big Data (BigData Congress)*, 557–564. <https://doi.org/10.1109/BigDataCongress.2017.85>